

J.M. van den Hoek
C.J.M. Spierings

Mededeling 467

BEDRIJFSOPVOLGERS IN DE LAND- EN TUINBOUW GEGEVENS 1988

Augustus 1992

**Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO)
Afdeling Structuuronderzoek**

REFERAAT

BEDRIJFSOPVOLGERS IN DE LAND- EN TUINBOUW; GEGEVENS 1988

Hoek, J.M. van den en C.J.M. Spierings

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO), 1992

Mededeling 467

ISBN 90-5242-168-4

51 p., tab.

Dit rapport geeft de opvolgingssituatie in de land- en tuinbouw weer op basis van de jongst beschikbare gegevens uit de landbouwtelling van 1988. Van de hoofdberoepsbedrijven worden tevens de veranderingen daarin weergegeven ten opzichte van 1984 en wordt de achtergrond geschetst waarin zich deze wijziging heeft afgespeeld.

De gepresenteerde gegevens hebben zowel betrekking op kenmerken van de bedrijven waar opvolgers voorkomen als op kenmerken van de opvolgers zelf.

Bedrijfsopvolging/Landbouw/Tuinbouw/Nederland

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Hoek, J.M. van den

Bedrijfsopvolgers in de land- en tuinbouw : gegevens 1988 /

J.M. van den Hoek en C.J.M. Spierings. - The Hague :

Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO). - Tab. -

(Mededeling / Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO) ;

no. 467)

ISBN 90-5242-168-4

NUGI 835

Trefw.: bedrijfsopvolging ; landbouw; Nederland /

bedrijfsopvolging ; tuinbouw; Nederland.

Overname van de inhoud toegestaan, mits met duidelijke bronvermelding.

INHOUD

	Blz.
WOORD VOORAF	5
1. INLEIDING	7
1.1 Aanleiding en doel van het onderzoek	7
1.2 Indeling van het rapport	8
2. OPVOLGINGSSITUATIE	9
2.1 Inleiding en achtergrond	9
2.2 De opvolgingssituatie naar een aantal kenmerken	10
2.2.1 De opvolgingssituatie naar bedrijfsomvang	10
2.2.2 De opvolgingssituatie naar bedrijfstype	11
2.2.3 De opvolgingssituatie naar leeftijd van het bedrijfshoofd	12
2.3 Verschillen per regio	14
2.4 Opvolgingssituatie op nevenberoepsbedrijven	15
2.5 Conclusies	17
3. KENMERKEN VAN DE OPVOLGERS	18
3.1 Inleiding	18
3.2 Geslacht en leeftijd	18
3.3 Werkkring	23
3.4 Opleiding	25
3.5 Kenmerken van opvolgers op nevenberoepsbedrijven	28
3.6 Conclusies	28
4. SLOTBESCHOUWING	30
LITERATUUR	32
BIJLAGEN	
1. Ontwikkeling van het aantal hoofdberoepsbedrijven, aantal bedrijfshoofden van 50 jaar en ouder in totaal en met een opvolger naar bedrijfstype en bedrijfsomvang	34
2. Opvolgingssituatie naar bedrijfstype en bedrijfsomvang in 1984 en 1988	35
3. Aantal bedrijfshoofden van 50 jaar en ouder, opvolgingspercentage en leeftijdsopbouw opvolgers per gebied in 1984 en 1988	38
4. Opvolgingspercentage naar leeftijd bedrijfshoofd, bedrijfsomvang en bedrijfstype per gebied in 1988	45

WOORD VOORAF

Over de bedrijfsopvolgers in de land- en tuinbouw komen elke vier jaar via de landbouwtelling enkele gegevens beschikbaar. Deze gegevens zijn van belang voor het beleid en de voorlichting omtrent bedrijfsovername. Bovendien kunnen zij gebruikt worden voor het maken van prognoses van het toekomstig aantal land- en tuinbouwbedrijven.

Op basis van door het Centraal Bureau voor de Statistiek bij de landbouwtelling verzamelde informatie, wordt in dit rapport de opvolgingssituatie beschreven in het meest recente jaar waarover gegevens beschikbaar zijn (1988). De betreffende gegevens van deze landbouwtelling kwamen echter pas eind 1989 beschikbaar, waardoor de rapportage is vertraagd. De eerstvolgende opvolgingsgegevens (landbouwtelling 1993) zullen waarschijnlijk in '94 of '95 voor analyse beschikbaar komen.

De hier gepresenteerde cijfers hebben zowel betrekking op hoofd- als op nevenberoepsbedrijven. Voor de eerst genoemde categorie wordt vergeleken met de situatie in 1984.

Het concept-rapport is geschreven door C.J.M. Spierings; aan een eerste versie is ook bijgedragen door L. Tjoenk. De statistische verwerking van de gegevens was in handen van J.M. van den Hoek. Zij verzorgde tevens de definitieve tekst op basis van het genoemde concept-rapport.

De directeur,

Den Haag, augustus 1992

L.C. Zachariasse

1. INLEIDING

1.1 Aanleiding en doel van het onderzoek

Periodiek (eens in de circa vier jaar) worden bij de CBS-landbouwtelling gegevens verzameld over de opvolgingssituatie in de land- en tuinbouw. Deze gegevens hebben zowel betrekking op de (hoofdberoeps)bedrijven met een opvolger als op de opvolgers zelf. De laatst bekende gegevens dateren uit 1988. In dat jaar is voor het eerst ook gevraagd naar de opvolgingssituatie op nevenberoepsbedrijven.

Van alle agrarische bedrijfshoofden van vijftig jaar of ouder wordt bij de landbouwtelling nagegaan of er een (schoon)-zoon of dochter aanwezig is, die te zijner tijd het bedrijf waarschijnlijk gaat overnemen. Van een opvolger is sprake als deze op de teldatum zestien jaar of ouder is en door het bedrijfshoofd nadrukkelijk als zodanig is genoemd. Is dit het geval, dan wordt tevens gevraagd naar de leeftijd van de opvolger, het geslacht, de opleiding en de huidige werkkring. Indien er meer dan één opvolger is, worden alleen de gegevens van de oudste opvolger verzameld.

In 1984 was er - voor het eerst sinds een lange reeks van jaren - sprake van een stijging van het percentage hoofdberoepsbedrijven waar een opvolger aanwezig was. Het percentage bedroeg toen 43%, in 1980 was dit 36% (Spierings en Wolsink, 1986). In de jaren 1984 tot 1988 is echter in de land- en tuinbouw het een en ander veranderd, dat de toekomstige overname van het bedrijf niet heeft vergemakkelijkt. De mogelijkheden tot uitbreiding zijn sterk beperkt door quotering van de produktie en de strengere milieu-eisen. In 1984 is de superheffing ingevoerd, waardoor de melkproduktie aan een maximum gebonden werd. In datzelfde jaar werd tevens de Interimwet ingevoerd, die de uitbreiding van de varkens- en pluimveehouderij beperkte. In 1987 werd de Interimwet vervangen door de Meststoffenwet en de Wet Bodembescherming. De akkerbouw kampt vooral met een daling van de prijs van marktorieningsprodukten, zoals graan en fabrieksaardappelen en in sommige jaren een prijsdaling van diverse vrije produkten zoals poot- en consumptieaardappelen en uien. Daarnaast is de financiering van de bedrijfsovername bij de huidige hoge grondprijzen voor veel opvolgers een probleem.

Doel van dit onderzoek is inzicht te krijgen in de opvolgingssituatie in 1988, de veranderingen ten opzichte van 1984 weer te geven en de achtergrond te schetsen waarin zich deze wijziging heeft afgespeeld. Deze kennis is van belang voor de voorlichting en het beleid omtrent bedrijfsovername. De gegevens kunnen ook worden gebruikt voor prognoses ten aanzien van de toekomstige ontwikkeling van het aantal land- en tuinbouwbedrijven

of dienen als "sterkte-indicator" voor een bedrijf of een bepaalde sector. De aanwezigheid van een opvolger vergroot immers de kans dat het bedrijf wordt gecontinueerd. Tevens wordt een beeld verkregen van een aantal kenmerken van de toekomstige ondernemers, zoals het opleidingsniveau.

Behalve de kenmerken van de opvolgers zelf komen ook de kenmerken van de bedrijven en bedrijfshoofden aan bod. Deze gegevens hebben zowel betrekking op het landelijke als regionale niveau.

1.2 Indeling van het rapport

De indeling van het rapport is als volgt. In hoofdstuk 2 wordt eerst ingegaan op de opvolgingssituatie op hoofdberoepsbedrijven in 1988 en wordt vergeleken met de situatie in 1984. Daarbij wordt gekeken naar een aantal kenmerken van de bedrijven en de bedrijfshoofden en de verschillen per regio. Vervolgens wordt gekeken naar de opvolgingssituatie op nevenberoepsbedrijven in 1988 in vergelijking met die op hoofdberoepsbedrijven. Hoofdstuk 3 bevat gegevens over kenmerken van de opvolgers. Bij de beschrijving van deze kenmerken wordt ook rekening gehouden met verschillende bedrijfskenmerken, met de regio en met verschillen tussen opvolgers op hoofdberoepsbedrijven en nevenberoepsbedrijven. Het laatste hoofdstuk is de slotbeschouwing.

2. OPVOLGINGSSITUATIE

2.1 Inleiding en achtergrond

In dit hoofdstuk komt de opvolgingssituatie op de bedrijven met bedrijfshoofden van 50 jaar en ouder aan de orde. Deze zal worden beschreven aan de hand van het opvolgingspercentage. Hieronder wordt verstaan: het percentage van de bedrijven met een bedrijfshoofd van 50 jaar of ouder waar een opvolger aanwezig is. Bij de beschrijving van de opvolgingssituatie worden de bedrijven ingedeeld naar enkele kenmerken: bedrijfsomvang (2.2.1), bedrijfstype (2.2.2) en leeftijd van het bedrijfshoofd (2.2.3). Vervolgens wordt ingegaan op de verschillen per regio (2.3). Er wordt niet alleen gekeken naar de situatie in 1988, maar er zal tevens een vergelijking worden gemaakt met de situatie in 1984. Dit geldt alleen voor de hoofdberoepsbedrijven. In 1988 is voor het eerst ook naar de opvolgingssituatie op de nevenberoepsbedrijven gevraagd. In paragraaf 2.4 wordt deze beschreven. Het hoofdstuk wordt afgesloten met enkele conclusies (2.5).

De ontwikkelingen in de opvolgingssituatie spelen zich af tegen de achtergrond van de ontwikkeling van het totaal aantal bedrijven. Daarom wordt hier eerst in het kort ingegaan op de veranderingen in het totaal aantal hoofdberoepsbedrijven met een bedrijfshoofd van 50 jaar en ouder in de periode 1984-1988.

Het aantal hoofdberoepsbedrijven met een bedrijfshoofd van 50 jaar of ouder is in ons land tussen 1984 en 1988 met ruim 1800 (3%) afgenomen tot ongeveer 56.500. De daling was minder sterk dan die van het totale aantal bedrijven (zie bijlage 1). De sterkste afname deed zich voor bij de melkvee- en de gecombineerde bedrijven. Een toename van het aantal deed zich voor bij de intensieve veehouderijbedrijven en overige veehouderijbedrijven met een ouder bedrijfshoofd en bij de glastuinbouwbedrijven.

Naar omvang bezien, was een sterke afname van het aantal kleine bedrijven van 70 tot 110 sbe te constateren. De grote bedrijven van 350 sbe en meer met een ouder bedrijfshoofd namen in aantal toe. In de bedrijfsomvangklassen van 150 tot 190 sbe en van 190 tot 250 sbe was eveneens sprake van een toename.

De groep oudere bedrijfshoofden is qua leeftijdsopbouw sinds 1984 sterk veranderd. Het aantal 50 tot 65-jarigen is met 7% afgenomen, terwijl dat van 65 jaar en ouder met 14% steeg. Dit had tot gevolg dat van de 50-jarigen en ouderen in 1988 19% ouder was dan 65 jaar tegenover 9% in 1984. De veroudering van de bedrijfshoofden kan wijzen op een verminderde animo voor bedrijfsopvolging en/of op een stagnatie van het aantal bedrijfsopvolgelingen.

Ondanks de afname van het aantal hoofdberoepsbedrijven van bedrijfshoofden van 50 jaar en ouder sinds 1984 met 3%, is het

aantal bedrijven met een opvolger toegenomen met 5% van ongeveer 24.900 tot ongeveer 26.300 in 1988. Het opvolgingspercentage steeg daardoor van 43% in 1980 naar 46% in 1988. Dit betekent dat in 1988 op bijna de helft van de hoofdberoepsbedrijven met oudere bedrijfshoofden een opvolger was. Dat op ruim de helft van de hoofdberoepsbedrijven geen opvolger aanwezig was kan te maken hebben met het feit dat de toekomstige opvolger nog niet de leeftijd van zestien jaar heeft bereikt en daarom niet wordt geregistreerd. Het is ook denkbaar dat er oudere kinderen zijn, maar dat die nog niet definitief voor een bepaald beroep hebben gekozen. Daarnaast zullen verschillende kenmerken waarschijnlijk een belangrijke rol spelen bij het al of niet aanwezig zijn van een opvolger. Een aantal van deze kenmerken is via de landbouwtelling bekend en zal nu achtereenvolgens worden besproken.

2.2 De opvolgingssituatie naar een aantal kenmerken

2.2.1 De opvolgingssituatie naar bedrijfsomvang

Er blijkt een duidelijke samenhang te bestaan tussen de omvang van het bedrijf en het al dan niet aanwezig zijn van een opvolger (tabel 2.1). Het opvolgingspercentage neemt sterk toe naarmate de bedrijfsomvang groter is.

Het aantal bedrijven kleiner dan 110 sbe van oudere bedrijfshoofden is tussen 1984 en 1988 met 10% afgenomen, terwijl ook het aantal opvolgers op bedrijven van deze omvang afnam. Het opvolgingspercentage op de groep kleine bedrijven veranderde niet: zowel in 1984 als in 1988 had ongeveer één op de vijf bedrijven een opvolger. Er is dus sinds 1984 geen sprake van een verhoogde animo om een klein bedrijf over te nemen. Soms wordt dit wel gesuggereerd als gevolg van de slechte werkgelegenheidssituatie buiten de landbouw. Overigens moet nog afgewacht worden hoeveel kleine bedrijven te zijner tijd daadwerkelijk zullen worden overgenomen en als hoofdberoepsbedrijf zullen worden voortgezet. Als hoofdberoepsbedrijf zijn deze bedrijven immers te klein om een bestaansbasis te bieden, terwijl de mogelijkheden om de bedrijfsomvang met melkvee en/of intensieve veehouderij uit te breiden beperkt zijn door de produktiebeperkende maatregelen in de veehouderijsector. Wellicht biedt het aanhouden van een klein bedrijf als nevenbedrijf - al dan niet in verkleinde vorm - nog de beste perspectieven. Gelet op de huidige bedrijfsomvang zal de opvolger dikwijls toch al elders werken.

Het aantal bedrijven van 110 tot 190 sbe van oudere bedrijfshoofden is tussen 1984 en 1988 nauwelijks verminderd, maar het aantal opvolgers is met 13% toegenomen. Het opvolgingspercentage op deze groep bedrijven steeg dan ook van 46% tot 52%. Juist op deze groep bedrijven zal veelal, omdat de opvolger thuis gaat meewerken, behoefte bestaan aan vergroting van de bedrijfsomvang. Door de beperkte mogelijkheden tot produktie-uitbreiding zal dit

veelal niet voldoende mogelijk zijn. Bij deze groep bedrijven kunnen zich dan ook bij de bedrijfsovername problemen voordoen die vooral verband houden met een te kleine bedrijfssomvang.

Tenslotte de bedrijven van 190 sbe en meer. Zowel het aantal bedrijven als het aantal opvolgers is hier sinds 1984 toegenomen. Het opvolgingspercentage bleef echter nagenoeg gelijk: zowel in 1984 als in 1988 had ongeveer drie van de vier bedrijven een opvolger.

Tabel 2.1 Opvolgingssituatie in 1984 en 1988 naar bedrijfssomvang (hoofdberoepsbedrijven)

Bedrijfs- omvang (in sbe)	Aantal bedr. met bedrijfs- hoofd van 50 jaar of ouder (1984)	Aantal bedr. met bedrijfs- hoofd van 50 jaar of ouder (1988)	Opvolgings- percentage	
			(1984)	(1988)
10-70	15.787	14.578	15	15
70-110	9.579	8.065	25	28
110-150	7.928	7.443	40	45
150-190	6.502	6.882	54	60
190-250	7.583	8.031	66	70
250-350	6.569	6.522	76	76
≥350	4.426	5.033	79	77
Totaal	58.374	56.554	43	46

2.2.2 De opvolgingssituatie naar bedrijfstype

Alleen op de melkveebedrijven is het aantal opvolgers tussen 1984 en 1988 met enkele procenten afgenomen. Het aantal melkveebedrijven van oudere bedrijfshoofden nam echter met 14% af, zodat het opvolgingspercentage op de melkveebedrijven steeg van 49% tot 55% (zie tabel 2.2). Dank zij een forse toename van het aantal opvolgers bij een betrekkelijk geringe toename van het aantal bedrijven van oudere bedrijfshoofden steeg het opvolgingspercentage op de intensieve veehouderijbedrijven van 36% in 1984 naar 45% in 1988. De toename van het opvolgingspercentage is op deze groep bedrijven toe te schrijven aan een gestegen animo voor opvolging in alle bedrijfssomvangklassen.

Op de overige veehouderijbedrijven was sprake van een nog sterkere groei van het aantal opvolgers dan op de intensieve veehouderijbedrijven. Maar bij de overige veehouderijbedrijven was eveneens sprake van een forse toename van het aantal bedrijven van oudere bedrijfshoofden. Het opvolgingspercentage op deze groep bedrijven steeg dan ook maar weinig.

Bij de andere bedrijfstypen is het opvolgingspercentage in het algemeen licht gestegen of nagenoeg gelijk gebleven.

Tabel 2.2 Opvolgingssituatie in 1984 en 1988 naar bedrijfstype (hoofdberoepsbedrijven)

Bedrijfstype	Aantal bedr. met bedrijfs- hoofd van 50 jaar of ouder (1984)	Aantal bedr. met bedrijfs- hoofd van 50 jaar of ouder (1988)	Opvolgings- percentage	
			(1984)	(1988)
Melkveehouderij	27.655	23.738	49	55
Intensieve veeh.	4.392	4.574	36	45
Overige veeh.	5.593	7.690	29	31
Akkerbouw	8.088	7.926	40	42
Glastuinbouw	3.831	4.181	48	47
Overige tuinbouw	5.663	5.569	37	41
Gecomb. bedrijven	3.152	2.876	36	41
Totaal	58.374	56.554	43	46

Er zijn belangrijke verschillen in het niveau van het opvolgingspercentage naar bedrijfstype. Dit komt omdat het opvolgingspercentage niet alleen samenhangt met de verdeling van de bedrijven over de omvangsklassen, maar onder andere ook met een uiteenlopende animo om op te volgen op bedrijven van gelijke omvang van verschillend type. Zo hebben van de melkveebedrijven en de overige veehouderijbedrijven van 250 sbe en meer er 83 à 85% een opvolger tegenover respectievelijk 73 en 64% van de akkerbouw- en de glastuinbouwbedrijven van dezelfde omvang (zie ook bijlage 2). Het verschil in animo voor bedrijfsopvolging zal samenhangen met verschillen in bedrijfsresultaten. Deze waren in de laatste jaren in de melkveehouderij belangrijk hoger dan in de akkerbouw.

2.2.3 De opvolgingssituatie naar leeftijd van het bedrijfshoofd

Het aantal bedrijven met een bedrijfshoofd van 50 tot 55 jaar is sinds 1984 met 10% afgenomen. Omdat het aantal opvolgers op deze bedrijven minder sterk afnam, steeg het opvolgingspercentage toch nog. Het aantal bedrijven van bedrijfshoofden tussen 55 en 60 jaar nam ook af, terwijl het aantal opvolgers op deze bedrijven steeg. Dit had een stijging van het opvolgingspercentage tot gevolg.

*Tabel 2.3 Opvolgingssituatie in 1984 en 1988 naar leeftijd
bedrijfshoofd (hoofdberoepsbedrijven)*

Leeftijd bedrijfs- hoofd (in jaren)	Aantal bedr. met bedrijfs- hoofd van 50 jaar of ouder (1984)	Aantal bedr. met bedrijfs- hoofd van 50 jaar of ouder (1988)	Opvolgings- percentage	
			(1984)	(1988)
50 tot 55	17.245	15.505	37	41
55 tot 60	16.735	16.174	44	48
60 tot 65	14.886	14.061	45	49
65 tot 70	6.070	7.270	45	50
>=70	3.438	3.544	44	47
Totaal	58.374	56.554	43	46

Opmerkelijk is de sterke stijging van het aantal opvolgers op bedrijven van bedrijfshoofden van 65 tot 70 jaar. Dit hangt overigens nauw samen met een toename van 20% van het aantal bedrijfshoofden in deze leeftijdsklasse. Een dergelijke sterke toename komt niet geheel onverwacht omdat tussen 1980 en 1984 het aantal bedrijven van bedrijfshoofden van 60 tot 65 jaar met 13% steeg en het aantal opvolgers op deze groep bedrijven met 28%. Er is hier sprake van een voortzetting van een ontwikkeling die in 1980 in gang is gezet.

Het opvolgingspercentage op de bedrijven van bedrijfshoofden van 50 tot 55 jaar is betrekkelijk laag. Het kan echter zijn dat op een aantal van deze bedrijven wel een opvolger aanwezig is, maar dat deze niet is geteld omdat hij/zij nog geen zestien jaar is. Ook is het denkbaar dat de beroepskeuze van de kinderen nog niet vaststaat. Het is dan ook geenszins ondenkbaar dat bedrijfshoofden van 50 tot 55 jaar die nu nog geen opvolger hebben, er in de komende jaren alsnog één krijgen.

In 1988 is bijna één op de vijf bedrijfshoofden met een opvolger 65 jaar of ouder. Kennelijk nemen de bedrijfsopvolgers de laatste tijd vaker een afwachtende houding aan wanneer het gaat om de overdracht van een bedrijf. Voor wat de grotere bedrijven betreft kan dit een gevolg zijn van de toename van het aantal vader-zoon-maatschappen c.q. firma's. In 1988 was op ongeveer de helft van de bedrijven met een opvolger sprake van een maatschap of firma tussen het bedrijfshoofd en de opvolger (Van den Hoek en Spierings, 1992). Via een dergelijke samenwerkingsovereenkomst kunnen onderling bepaalde zaken worden geregeld en kan vader zich geleidelijk uit het bedrijf terugtrekken terwijl de zoon juist geleidelijk in het bedrijf groeit. De behoefte om het bedrijf over te nemen kan daardoor kleiner zijn waardoor het tijdstip van overname later plaatsvindt. Dit zou kunnen verklaren waarom op

deze groep bedrijven waarvan 45% groter is dan 190 sbe en 64% van de opvolgers de dertig jaar al is gepasseerd, nog geen bedrijfs-overname heeft plaatsgevonden.

2.3 Verschillen per regio

Regionaal bezien loopt het opvolgingspercentage sterk uiteen. Tabel 2.4 laat zien dat in 1988 het opvolgingspercentage in Flevoland twee keer zo hoog was als in Drenthe.

Tabel 2.4 De opvolgingssituatie in 1984 en 1988 naar provincie (hoofdberoepsbedrijven)

Provincie	Aantal bedr. met bedrijfs- hoofd van 50 jaar of ouder (1984)	Aantal bedr. met bedrijfs- hoofd van 50 jaar of ouder (1984)	Opvolgings- percentage	
			(1984)	(1988)
Groningen	2.716	2.575	44	43
Friesland	3.962	3.891	49	50
Drenthe	3.763	3.363	33	33
Overijssel	7.757	7.449	44	51
Flevoland	1.119	966	64	67
Gelderland	9.811	9.229	42	45
Utrecht	2.038	1.958	46	48
N.-Holland	4.592	4.314	41	43
Z.-Holland	6.636	6.553	44	48
Zeeland	2.691	2.747	41	46
N.-Brabant	8.847	9.071	44	50
Limburg	4.442	4.238	36	41
Nederland	58.374	56.554	43	46

Ook binnen eenzelfde provincie kan het opvolgingspercentage sterk verschillen. Dit hangt samen met de omvang van de bedrijven en het bedrijfstype. De bijlagen 3 en 4 laten dit zien voor de landbouwgebieden. Toch kunnen deze beide bedrijfskenmerken de verschillen in het opvolgingspercentage niet altijd verklaren. Zo hebben de bedrijven in Zeeland en Drenthe nagenoeg dezelfde bedrijfsomvangstructuur, terwijl het percentage melkveebedrijven in Drenthe belangrijk groter is. Op grond hiervan zou men verwachten dat het opvolgingspercentage in Drenthe hoger is, omdat zoals hiervoor is gebleken het opvolgingspercentage op dit type bedrijven het hoogst is. Het omgekeerde blijkt echter het geval. Waarschijnlijk spelen hier nog andere factoren een rol.

De verandering in het opvolgingspercentage tussen 1984 en 1988 hangt samen met de verandering in het aantal bedrijven van oudere bedrijfshoofden en de verandering van het aantal opvolgers op deze bedrijven. Het aantal bedrijven van oudere bedrijfshoofden is alleen in Noord-Brabant en Zeeland, en dan nog slechts met enkele procenten, toegenomen. In de overige provincies, Flevoland uitgezonderd, was sprake van een afname die maximaal 6% bedroeg. In Flevoland was de afname relatief veel sterker.

In zeven van de twaalf provincies is het aantal opvolgers toegenomen. Relatief sterk was de toename in Noord-Brabant en Zeeland. Dit zijn de beide provincies waar ook het aantal oudere bedrijfshoofden steeg. Ook in Overijssel is het aantal opvolgers flink toegenomen bij een vermindering van het aantal bedrijven van oudere bedrijfshoofden. Hier deed zich de sterkste stijging van het opvolgingspercentage voor, gevolgd door Noord-Brabant, Zeeland en Limburg.

In de drie noordelijke provincies, Flevoland en Noord-Holland waren in 1988 minder opvolgers dan in 1984. Alleen in Groningen had dit een daling van het opvolgingspercentage (met één procent) tot gevolg. In Drenthe bleef het opvolgingspercentage gelijk en in Friesland, Flevoland en Noord-Holland was sprake van een stijging van één of meer procent.

2.4 Opvolgingssituatie op nevenberoepsbedrijven

In de landbouwtelling van 1988 is voor het eerst gevraagd naar de aanwezigheid van een opvolger op nevenberoepsbedrijven. Van de in totaal circa 15.300 vijftig jaar en oudere hoofden van deze bedrijven heeft bijna één op de zeven een potentiële opvolger aangegeven (tabel 2.5). Dit lage percentage heeft in belangrijke mate te maken met de vele kleine nevenberoepsbedrijven. Naarmate de bedrijven echter groter zijn, ligt het opvolgingspercentage hoger en komt dicht in de buurt van vergelijkbare hoofdberoepsbedrijven. Bedacht dient te worden dat het aantal grotere hoofdberoepsbedrijven een veelvoud van is van het aantal nevenberoepsbedrijven.

De beperkte omvang van veel nevenberoepsbedrijven met een opvolger leidt er in de praktijk vermoedelijk toe dat ze na de overname ook als nevenberoepsbedrijf worden voortgezet. Nevenberoepsbedrijven zonder opvolger worden op termijn waarschijnlijk beëindigd.

Naar bedrijfstype ligt het opvolgingspercentage op nevenberoepsbedrijven in de melkveehouderij iets boven en in de overige veehouderij iets beneden het landelijk gemiddelde van 14 procent (tabel 2.6). Het verschil hangt samen met de verhoudingsgewijs iets meer grotere respectievelijk kleinere bedrijven die bij beide typen voorkomen. In tegenstelling tot de hoofdberoepsbedrijven, waar de melkveehouderij het grootste aantal opvolgers

heeft, ligt bij de nevenberoepsbedrijven het accent bij de overige veehouderijbedrijven. Het lage opvolgingspercentage hangt samen met de vele kleine bedrijven in deze sector.

Tabel 2.5 Opvolgingssituatie op neven- en hoofdberoepsbedrijven in 1988 naar bedrijfsomvang

Bedrijfsomvang (in sbe)	Nevenberoepsbedrijven *)		Hoofdberoepsbedrijven	
	opvolgings- percentage	aantal opvolgers	opvolgings- percentage	aantal opvolgers
10- 70	11	1.473	15	2.159
70-110	31	243	18	2.237
110-150	46	140	45	3.377
150-190	54	90	60	4.098
190-250	62	95	70	5.620
250-350	53	44	76	4.925
350 en meer	69	31	77	3.853
Totaal	14	2.116	46	26.269

*) Inclusief rustende agrariërs.

De combinatie bedrijfstype/bedrijfsomvang geeft in doorsnee enige verschillen te zien met overeenkomstige hoofdberoepsbedrijven. In de melkveehouderij ligt het opvolgingspercentage op ne-

Tabel 2.6 Opvolgingssituatie op neven- en hoofdberoepsbedrijven in 1988 naar bedrijfstype

Bedrijfstype	Nevenberoepsbedrijven *)		Hoofdberoepsbedrijven	
	opvolgings- percentage	aantal opvolgers	opvolgings- percentage	aantal opvolgers
Melkveehouderij	20	340	55	13.162
Intensieve veeh.	16	231	45	2.037
Overige veeh.	10	716	31	2.346
Akkerbouw	16	360	42	3.319
Glastuinbouw	15	44	47	1.974
Overige tuinb.	16	276	41	2.260
Gecomb. bedr.	15	149	41	1.171
Totaal	14	2.116	46	26.269

*) Inclusief rustende agrariërs.

venberoepsbedrijven groter dan 190 sbe op 79% en op even grote hoofdberoepsbedrijven op 76%. In de intensieve veehouderij lopen deze percentages meer uiteen met respectievelijk 75% en 57% en in de akkerbouw met respectievelijk 69% en 41%.

De bedrijfshoofden op nevenberoepsbedrijven met een opvolger zijn in doorsnee ouder dan op hoofdberoepsbedrijven: boven 65 jaar respectievelijk 43% en 20%. In de meeste provincies laat de leeftijdsverdeling op de nevenberoepsbedrijven geen grote verschillen zien.

Bijna de helft van de opvolgers op nevenberoepsbedrijven komt voor in de provincies Gelderland (25%) en Noord-Brabant (21%) tegenover een derde van de opvolgers op hoofdberoepsbedrijven (respectievelijk 16% en 17%).

2.5 Conclusies

Het opvolgingspercentage op de hoofdberoepsbedrijven van bedrijfshoofden van 50 jaar en ouder steeg van 43% in 1984 naar 46% in 1988. Het al of niet aanwezig zijn van een opvolger op deze bedrijven hangt samen met een aantal kenmerken. Het opvolgingspercentage neemt ten eerste toe naarmate de bedrijven qua omvang groter zijn. Verder komt in 1988 de helft van alle opvolgers in ons land voor op melkveebedrijven. Het opvolgingspercentage is hier ook het hoogst. Het laagst is dit cijfer op de overige veehouderijbedrijven.

In alle leeftijdscategorieën van het bedrijfshoofd is het opvolgingspercentage ongeveer even sterk gestegen. Op de bedrijven met een bedrijfshoofd van 65 tot 70 jaar was in 1988 het opvolgingspercentage het hoogst. Mogelijk heeft dit te maken met een toename van het aantal vader-zoon-maatschappen. Het opvolgingspercentage is laag bij de jongere bedrijfshoofden van 50 tot 55 jaar.

Mede omdat het opvolgingspercentage samenhangt met de omvang en het type van de bedrijven, loopt dit percentage van provincie tot provincie sterk uiteen. Het is het hoogst in Flevoland en het laagst in Drenthe. Ook binnen eenzelfde provincie kan het opvolgingspercentage sterk verschillen.

Uit de landbouwtelling van 1988 zijn voor het eerst ook gegevens bekend van het opvolgingspercentage op nevenberoepsbedrijven. Dit ligt veel lager dan op de hoofdberoepsbedrijven en bedraagt 14%. Dit lage percentage heeft vooral te maken met de veelal kleine omvang van nevenberoepsbedrijven.

3. KENMERKEN VAN DE OPVOLGERS

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk komen gegevens over de opvolgers aan de orde die betrekking hebben op het geslacht en de leeftijd (3.2), de werkkring (3.3) en de schoolopleiding (3.4). Deze gegevens worden in verband gebracht met de bedrijfsomvang, het bedrijfstype, de leeftijd van het bedrijfshoofd en de regio. Er wordt ingegaan op de huidige situatie en de ontwikkeling in het recente verleden. De gegevens hebben hoofdzakelijk betrekking op hoofdberoepsbedrijven. Alleen in paragraaf 3.5 wordt ingegaan op de kenmerken van opvolgers op nevenberoepsbedrijven. Het hoofdstuk wordt afgesloten met enkele conclusies (3.6).

3.2 Geslacht en leeftijd

In 1988 waren er in totaal ongeveer 26.250 (oudste) opvolgers, waarvan 25.500 mannelijke en ruim 750 vrouwelijke. Daarmee maken de vrouwelijke opvolgers 3% van het totale aantal opvolgers uit. Het aantal vrouwelijke opvolgers stijgt echter zeer snel. Ten opzichte van 1984 is het aantal vrouwelijke opvolgers met 45% toegenomen, terwijl het aantal mannelijke opvolgers een stijging vertoonde van slechts 5%. Dit duidt op een tendens dat vrouwen in toenemende mate belangstelling gaan tonen voor het voeren van een agrarisch bedrijf, dan wel meer in de gelegenheid worden gesteld het bedrijfshoofd op te volgen.

Tabel 3.1 laat zien dat de groep vrouwelijke opvolgers in enkele opzichten sterk verschilt van de groep mannelijke. Zo zijn de vrouwelijke opvolgers relatief jong: 56% van hen is jonger dan 25 jaar terwijl dit percentage bij de mannen 41% bedraagt. Het lijkt er dus op dat de animo om een boerenbedrijf over te nemen vooral bij de jongere (schoon)dochters bestaat. Omdat bedrijfsopvolgsters jonger zijn dan hun mannelijke soortgenoten is het percentage studerende onder hen groter (23% tegenover 11%).

Van de werkende vrouwelijke opvolgers verrichten er relatief gezien veel minder arbeid op het agrarisch bedrijf van hun ouders dan van de mannelijke: 56% tegenover respectievelijk 80%. Een groter deel van de opvolgsters werkt daarentegen hoofdzakelijk of uitsluitend op een niet-agrarisch bedrijf. Dit houdt waarschijnlijk mede verband met hun opleiding: van de vrouwelijke opvolgers heeft namelijk het grootste deel (55%) overig voortgezet dagonderwijs gevolgd. Voor vrouwelijke opvolgers geldt vaak dat het minder vanzelfsprekend wordt geacht dat zij het bedrijf over gaan nemen dan voor mannelijke, zeker wanneer zij nog één of meerdere broers hebben. Dit kan een reden zijn waarom vrouwelijke opvolgers veel minder vaak een agrarische opleiding hebben gevolgd dan hun mannelijke collegae.

Tabel 3.1 Indeling van mannelijke en vrouwelijke opvolgers naar enkele persoonskenmerken in procenten (1988; hoofdberoepsbedrijven)

Kenmerken	Percentage van de opvolgers	
	vrouwelijke	mannelijke
Leeftijd:		
- jonger dan 25 jaar	56	41
Gevolgd onderwijs:		
- agrarisch dagonderwijs	43	85
- overig voortgezet dagonderwijs	55	14
Activiteit:		
- werkend	75	88
- studerend	23	11
Werkend op:		
- eigen agrarisch bedrijf	56	80
- ander agrarisch bedrijf	7	6
- niet-agrarisch bedrijf	37	13

De vrouwelijke opvolgers die wél een agrarische opleiding hebben gevolgd hebben dit gemiddeld op een iets hoger niveau gedaan dan de mannelijke. Voor bedrijfsopvolgsters met een agrarische opleiding geldt dat 20% een lagere en 80% een middelbare of hogere agrarische opleiding heeft afgerond. Voor de mannelijke opvolgers zijn deze percentages respectievelijk 72% en 28%.

Op wat voor bedrijven komen vrouwelijke opvolgers voor? Meer dan de helft (54%) komt voor op bedrijven van een beperkte omvang (tot 150 sbe). Voor de mannelijke opvolgers bedraagt dit percentage 29% (tabel 3.2). Waarschijnlijk is dit mede de oorzaak voor het feit dat vrouwelijke opvolgers in veel mindere mate op het eigen agrarisch bedrijf werkzaam zijn. Dergelijke bedrijven zullen over het algemeen immers niet voldoende inkomen kunnen leveren voor twee personen. Deze veronderstelling wordt bevestigd door het feit dat op de kleinere bedrijven opvolgsters relatief vaak een baan buiten de landbouw hebben. Daarentegen komen opvolgsters die wél thuis meewerken hoofdzakelijk op de grotere bedrijven voor.

Wat het bedrijfstype betreft worden vrouwelijke opvolgers relatief minder vaak aangetroffen op melkvee- en glastuinbouwbedrijven en relatief vaker op overige veehouderij- en akkerbouwbedrijven. Dit heeft ook weer direct te maken met de bedrijfsomvang: melkveehouderijbedrijven en glastuinbouwbedrijven hebben over het algemeen een grotere omvang.

Verder komen, overeenkomstig het grote aantal land- en tuinbouwbedrijven in deze provincies, de meeste bedrijfsopvolgsters voor in Noord-Brabant, Gelderland en Overijssel. In Friesland,

Zuid-Holland, Zeeland en Limburg verschilt het percentage vrouwelijke opvolgers vrij sterk van het percentage mannelijke. In de eerste twee provincies is het percentage vrouwelijke opvolgers duidelijk lager, in de laatste twee hoger.

Tabel 3.2 Indeling van mannelijke en vrouwelijke opvolgers naar enkele bedrijfskenmerken in procenten (1988; hoofdberoepsbedrijven)

Kenmerken	Percentage van de opvolgers	
	vrouwelijk	mannelijke
Bedrijfsomvang:		
- kleiner dan 150 sbe	54	29
Bedrijfstype:		
- melkveehouderij	44	50
- intensieve veehouderij	9	8
- overige veehouderij	13	9
- akkerbouw	19	12
- glastuinbouw	3	8
- overige tuinbouw	7	9
- gecombineerde bedrijven	5	5

Uit recent onderzoek (Van den Hoek en Spierings, 1992) blijkt dat op ruim de helft van de bedrijven die in 1988 een opvolger hadden een maatschap of firma is opgericht tussen het bedrijfshoofd en de toekomstige ondernemer. Bij vrouwelijke opvolgers komt een dergelijke samenwerkingsovereenkomst minder vaak voor dan bij mannelijke. Dit kan verklaard worden uit het feit dat maatschappen of firma's vooral op grotere bedrijven voorkomen en bij wat oudere opvolgers. Uit het voorgaande is al gebleken dat vrouwelijke opvolgers relatief gezien jong zijn en juist vaker op kleinere bedrijven voorkomen.

Gezien het feit dat de vrouwelijke opvolgers niet meer dan 3% van het totale aantal opvolgers uitmaken, zullen de verdere gegevens in dit hoofdstuk betrekking hebben op de totale groep opvolgers.

Bijna drievijfde deel van de opvolgers is in 1988 25 jaar of ouder. In 1984 was dit de helft (tabel 3.3). Ten opzichte van 1984 is het aantal opvolgers van 16 tot 20 jaar met 30% verminderd. De instroom van opvolgers was in de periode 1984-1988 dus duidelijk kleiner dan in de periode 1980-1984. In alle bedrijfsomvangklassen was dit het geval. Dit kan wijzen op een geringere animo voor bedrijfsopvolging onder de agrarische jeugd of op het langer uitstellen van de opvolgingsvraag onder meer door het langer volgen van onderwijs.

Ook het aantal 20 tot 25- jarigen is enigszins gedaald. De leeftijdsklassen boven 25 jaar laten echter een flinke groei van het aantal opvolgers zien. Op de mogelijke oorzaken daarvan is in het vorige hoofdstuk al ingegaan.

Tabel 3.3 De opvolgers naar leeftijd in 1984 en 1988 (hoofdberoepsbedrijven)

Leeftijd	Aantal opvolgers (1988)	Toename opvolgers 1988 t.o.v. 1984		Percentage opvolgers	
		aantal	%	(1984)	(1988)
16 tot 20 jaar	2.634	-1.104	-30	15	10
20 tot 25 jaar	8.167	- 555	- 6	35	31
25 tot 30 jaar	8.360	+1.631	+24	27	32
30 tot 35 jaar	4.485	+ 996	+29	14	17
35 jaar en ouder	2.623	+ 380	+17	9	10
Totaal	26.269	+1.348	+ 5	100	100

Opvolgers van 30 jaar en ouder zijn relatief sterk vertegenwoordigd op bedrijven kleiner dan 70 sbe (tabel 3.4). In alle bedrijfsomvangklassen komen in 1988 naar verhouding minder jongeren beneden 25 jaar voor dan in 1984.

Tabel 3.4 Procentuele verdeling van opvolgers over leeftijdsklassen naar bedrijfsomvang (1988; hoofdberoepsbedrijven)

Bedrijfsomvang	Leeftijd opvolgers						Totaal
	16-20	20-25	25-30	30-35	35 e.o.		
Kleiner dan 70 sbe	10	23	24	22	21	100(N= 2.159)	
70 tot 110 sbe	15	32	26	15	12	100(N= 2.237)	
110 tot 150 sbe	14	35	29	14	8	100(N= 3.377)	
150 tot 190 sbe	12	34	31	15	8	100(N= 4.098)	
190 tot 250 sbe	10	33	33	16	8	100(N= 5.620)	
250 tot 350 sbe	7	31	35	19	8	100(N= 4.925)	
350 sbe en meer	6	26	36	21	11	100(N= 3.853)	
Totaal	10	31	32	17	10	100(N=26.269)	

Bij de verschillende bedrijfstypen is de verdeling van de opvolgers over de leeftijdsklassen vrij gelijk. Op de intensieve veehouderijbedrijven komen naar verhouding wat meer opvolgers jonger dan 25 jaar voor (tabel 3.5).

Tabel 3.5 Procentuele verdeling van opvolgers over leeftijds-klassen naar bedrijfstype (1988; hoofdberoepsbedrijven)

Bedrijfstype	Leeftijd opvolgers					Totaal
	16-20	20-25	25-30	30-35	35 e.o.	
Melkveehouderij	11	31	32	17	10	100(N=13.162)
Intensieve veeh.	10	38	34	14	5	100(N= 2.037)
Overige veeh.	10	31	30	18	12	100(N= 2.346)
Akkerbouw	9	27	31	21	14	100(N= 3.319)
Glastuinbouw	8	33	34	17	9	100(N= 1.974)
Overige tuinb.	10	30	34	17	10	100(N= 2.260)
Gecomb. bedr.	10	33	32	15	10	100(N= 1.171)
Totaal	10	31	32	17	10	100(N=26.269)

Van de bedrijfshoofden van 65 tot 70 jaar had ruim de helft een opvolger die de dertig al was gepasseerd; van de 70-jarigen en ouderen zelfs bijna viervijfde deel (tabel 3.6). Dit terwijl toch bijna de helft van de bedrijfshoofden van 65 tot 70 jaar een bedrijf had van 190 sbe of meer. Van de 70-jarigen en ouderen had ruim een derde deel een bedrijf van zo'n omvang. Op de mogelijke oorzaken van een vermoedelijke vertraging in het aantal bedrijfs-overnames is al eerder ingegaan.

Tabel 3.6 Procentuele verdeling van opvolgers over leeftijds-klassen naar leeftijd bedrijfshoofd (1988; hoofdberoepsbedrijven)

Leeftijd bedrijfshoofd	Leeftijd opvolgers					Totaal
	16-20	20-25	25-30	30-35	35 e.o.	
50 tot 55 jaar	21	53	24	2	0	100(N= 6.307)
55 tot 60 jaar	11	36	40	12	1	100(N= 7.708)
tot 65 jaar	5	21	37	29	9	100(N= 6.946)
65 tot 70 jaar	2	14	27	30	27	100(N= 3.625)
70 jaar en ouder	2	6	14	23	56	100(N= 1.683)
Totaal	10	31	32	17	10	100(N=26.269)

3.3 Werkkring

In 1988 werkte 88% van de opvolgers tegenover 84% in 1984 (tabel 3.7). De toename van het percentage werkenden hangt samen met de stijging van het percentage ouderen onder de opvolgers. Het percentage werkende opvolgers neemt namelijk toe van 29% in de leeftijdsklasse van 16 tot 20 jaar, via 84% in de leeftijdsklasse van 20 tot 25 jaar tot bijna 100% in de leeftijdsklasse van 25 jaar en ouder.

Het aantal opvolgers dat op een ander agrarisch bedrijf werkte en ook het aantal opvolgers dat op een niet-agrarisch bedrijf werkte is naar verhouding sterker gestegen dan het aantal op het ouderlijk bedrijf werkende opvolgers. Toch werkte in 1988 70% van alle opvolgers op het ouderlijk bedrijf.

Tabel 3.7 De opvolgers naar activiteit (werk, studie) in 1984 en 1988 (hoofdberoepsbedrijven)

Activiteit	Aantal op volgers (1988)	Toename opvolgers 1988 t.o.v. 1984		Percentage opvolgers	
		aantal	%	(1984)	(1988)
Werkzaam op ouder- lijk bedrijf	18.267	+ 962	+ 6	69	70
Werkzaam op ander agraris ch bedrijf	1.454	+ 241	+20	5	6
Werkzaam op niet- agraris ch bedrijf	3.187	+ 647	+25	10	12
Studerend	3.028	- 458	-13	14	12
Overig *)	333	- 44	-12	2	1
Totaal	26.269	+1.348	+ 5	100	100

*) Onder andere militaire dienst.

Het hieronder volgende gaat uitsluitend over de werkende opvolgers. Uit tabel 3.8 blijkt dat viervijfde deel op het ouderlijke bedrijf meewerkt, 6% op een ander agrarisch bedrijf werkt en 14% buiten de land- en tuinbouw. Er is een samenhang tussen de aard van de werkkring van de opvolgers en de omvang van het ouderlijk bedrijf.

Het deel van de opvolgers dat thuis meewerkt stijgt van 31% op bedrijven kleiner dan 70 sbe tot bijna 100% op bedrijven van 350 sbe of meer. Op de bedrijven kleiner dan 70 sbe werken zeven van de tien opvolgers op een ander agrarisch bedrijf of buiten de land- en tuinbouw. Op de bedrijven van 70 tot 110 sbe is dat ongeveer de helft. Op kleinere bedrijven zal veelal onvoldoende werkgelegenheid zijn voor een meewerkende zoon.

Tabel 3.8 Procentuele verdeling van werkende opvolgers over werkkringen voor diverse bedrijfsomvangsklassen (1988; hoofdberoepsbedrijven)

Bedrijfsomvang	Opvolger werkt op			Totaal
	ouderlijk bedrijf	ander agr. bedrijf	niet agr. bedrijf	
Kleiner dan 70 sbe	31	20	49	100(N= 1.859)
70 tot 110 sbe	51	14	35	100(N= 1.828)
110 tot 150 sbe	69	9	22	100(N= 2.807)
150 tot 190 sbe	80	7	14	100(N= 3.460)
190 tot 250 sbe	89	4	7	100(N= 4.900)
250 tot 350 sbe	94	2	4	100(N= 4.446)
350 sbe of meer	97	2	2	100(N= 3.608)
Totaal	80	6	14	100(N=22.908)

Op de glastuinbouw- en de melkveebedrijven, waaronder betrekkelijk weinig kleinere bedrijven voorkomen, werkt de opvolger dan ook veel vaker thuis mee dan op de akkerbouw-, overige veehouderij- en gecombineerde bedrijven. Op de drie laatste groepen bedrijven, waaronder naar verhouding meer kleinere bedrijven voorkomen, werkt 20 à 24% van de opvolgers buiten de land- en tuinbouw (tabel 3.9). Verder valt op dat op de akkerbouwbedrijven één op de tien opvolgers op een ander land- of tuinbouwbedrijf werkt, zodat niet meer dan 65% van alle opvolgers op deze groep bedrijven meewerkt op het ouderlijk bedrijf.

Tabel 3.9 Procentuele verdeling van werkende opvolgers over werkkringen voor diverse bedrijfstypen (1988; hoofdberoepsbedrijven)

Bedrijfstype	Opvolger werkt op			Totaal
	ouderlijk bedrijf	ander agr. bedrijf	niet-agr. bedrijf	
Melkveehouderij	84	4	12	100 (N=11.492)
Intensieve veeh.	75	9	16	100 (N= 1.773)
Overige veeh.	70	8	23	100 (N= 2.040)
Akkerbouw	65	11	24	100 (N= 2.793)
Glastuinbouw	93	5	2	100 (N= 1.829)
Overige tuinb.	82	8	10	100 (N= 1.998)
Gecomb. tuinb.	73	8	20	100 (N= 983)
Totaal	80	6	14	100 (N=22.908)

Het gegeven dat op de akkerbouwbedrijven maar betrekkelijk weinig opvolgers thuis meewerken kan, behalve van het relatief grote aandeel van de kleinere bedrijven, ook een gevolg zijn van de gemiddeld genomen teleurstellende bedrijfsresultaten in de akkerbouwsector gedurende de laatste jaren.

Er is een samenhang tussen de werkkring van de opvolgers en de door hen gevolgde schoolopleiding. Van degenen met agrarisch onderwijs werkt 83% op het ouderlijk bedrijf en van degenen met niet-agrarisch voortgezet dagonderwijs 61%. In de volgende paragraaf wordt verder ingegaan op de schoolopleiding van de opvolgers.

3.4 Opleiding

Deze paragraaf heeft betrekking op alle opvolgers, dus ook op degenen die op de peildatum nog studeerden. Voor hen geldt alleen de inmiddels afgeronde opleiding. Ten opzichte van 1984 is het aantal opvolgers met een middelbaar 1) agrarische opleiding met ruim 20% gestegen en dat met een lagere agrarische opleiding met 15% gedaald. Dit had tot gevolg dat in 1988 drie-vijfde deel van alle opvolgers middelbaar agrarisch onderwijs had genoten en bijna een kwart lager agrarisch onderwijs. Verder had 15% niet-agrarisch dagonderwijs gevolgd (tabel 3.10).

Tabel 3.10 De opvolgers naar schoolopleiding in 1984 en 1988 (hoofdberoepsbedrijven)

Schoolopleiding	Aantal op- volgers (1988)	Toename op- volgers 1988 t.o.v. 1984		Percentage opvolgers	
		aantal	%	(1984)	(1988)
Middelbaar agr. onderw *)	15.886	+2.771	+21	53	61
Lager agr. onderw.	6.052	-1.052	-15	28	23
Niet-agr. dagonderw.	4.003	- 262	- 6	17	15
Geen voortgez. dagonderw.	328	- 109	-25	2	1
Totaal	26.269	+1.348	+ 5	100	100

*) Inclusief hoger agrarisch onderwijs.

1) Voor middelbaar agrarisch onderwijs geldt in dit rapport: inclusief hogere agrarische opleiding.

De onderwijssituatie van de opvolgers zal in de toekomst nog gunstiger worden omdat de "instroom" hoger opgeleid is dan de "uitstroom". Zo heeft in 1988 van de 20 tot 25-jarige opvolgers bijna 70% een middelbare agrarische opleiding gehad. Dit percentage daalt naarmate de opvolgers ouder zijn tot 46% bij de 35-jarigen en ouderen. Van de 16 tot 20-jarige opvolgers heeft nu al bijna drie vijfde deel de middelbare agrarische school voltooid. Een deel van de opvolgers in deze leeftijdsklasse heeft echter de schoolopleiding nog niet afgerond. Omdat van de nog schoolgaanden ruim 70% naar de middelbare agrarische school ging, zal bij de thans 16 tot 20-jarigen het percentage opvolgers met een middelbare agrarische opleiding zeker nog toenemen.

Naar bedrijfsomvang bezien stijgt het deel van de opvolgers met een middelbare agrarische opleiding naarmate de bedrijven groter zijn. Op de bedrijven kleiner dan 70 sbe geldt dit voor één derde van de opvolgers en op de bedrijven van 250 sbe en meer voor twee derde. Ten aanzien van het niet-agrarisch voortgezet onderwijs geldt het omgekeerde. Het deel van de opvolgers dat een vorm van niet-agrarisch voortgezet dagonderwijs heeft gevolgd daalt naarmate de bedrijven groter zijn, namelijk van bijna 40% op de bedrijven kleiner dan 70 sbe tot ongeveer 10% op de bedrijven van 190 sbe en meer.

Tabel 3.11 Procentuele verdeling van opvolgers over onderwijsklassen naar bedrijfstype (1988; hoofdberoepsbedrijven)

Bedrijfstype	Middel- baar agr. onderwijs	lager agrar. onder- wijs	Niet- agrar. dagon- derwijs	Geen voort- gezet onderw.	Totaal
Melkveeh.	64	23	12	1	100 (N=13.162)
Intens. veeh.	55	21	23	1	100 (N= 2.037)
Overige veeh.	55	22	22	2	100 (N= 2.346)
Akkerbouw	70	11	18	1	100 (N= 3.319)
Glastuinbouw	42	43	14	1	100 (N= 1.974)
Overige tuinb.	52	29	18	1	100 (N= 2.260)
Gecomb. bedr.	62	20	17	1	100 (N= 1.171)
Totaal	61	23	15	1	100 (N=26.269)

Het percentage opvolgers dat middelbaar agrarisch onderwijs heeft gevolgd, loopt per bedrijfstype nogal uiteen (tabel 3.11). Het is het hoogst op de akkerbouwbedrijven, gevolgd door de melkvee- en de gecombineerde bedrijven. Traditioneel is dit percentage het laagst op de glastuinbouwbedrijven. Opvolgers op deze be-

drijven volgen naar verhouding vaker lager agrarisch onderwijs, aangevuld met cursusonderwijs. Om hun vakkennis op peil te houden of uit te breiden bezoeken zij ook vaak bijeenkomsten van studieclubs. Op de intensieve veehouderij- en de overige veehouderijbedrijven komen naar verhouding de meeste opvolgers met een niet-agrarische opleiding voor.

Op de laatste groep bedrijven zal dit verband houden met het gegeven dat relatief veel bedrijven met een opvolger betrekkelijk klein zijn. De opvolger werkt veelal buiten de land- en tuinbouw en heeft daarom een niet-agrarische opleiding gevolgd. Na eventuele overname zal het bedrijf dikwijls als nevenbedrijf worden voortgezet.

Voor alle bedrijfstypen geldt dat het percentage opvolgers met middelbaar agrarisch onderwijs sinds 1984 is gestegen en dat met lager agrarisch onderwijs is gedaald.

Het onderwijsniveau van de opvolgers vertoont niet alleen naar bedrijfsomvang en bedrijfstype maar ook per regio grote verschillen (tabel 3.12).

Tabel 3.12 Procentuele verdeling van opvolgers over onderwijsklassen naar provincie (1988; hoofdberoepsbedrijven)

Provincie	Middelbaar agrar. onderw.	Lager agrar. onderw.	Niet-agrar. dagonderw.	Geen voortgezet dagond.	Totaal
Friesland	66	20	13	1	100 (N= 1.950)
Drenthe	69	16	14	1	100 (N= 1.167)
Overijssel	66	18	14	1	100 (N= 3.793)
Flevoland	92	3	4	0	100 (N= 643)
Gelderland	58	25	15	1	100 (N= 4.140)
Utrecht	48	31	19	2	100 (N= 944)
N. Holland	57	27	15	1	100 (N= 1.869)
Z. Holland	41	41	16	2	100 (N= 3.141)
Zeeland	58	16	25	1	100 (N= 1.275)
N. Brabant	64	22	14	1	100 (N= 4.499)
Limburg	64	17	19	1	100 (N= 1.739)
Nederland	61	23	15	1	100 (N=26.269)

Flevoland, waar relatief veel grote akkerbouwbedrijven voorkomen, heeft het hoogste percentage opvolgers met een middelbare agrarische opleiding. In nog zes provincies ligt het percentage boven het landelijk gemiddelde. Deze provincies zijn: Groningen, Friesland, Drenthe, Overijssel, Noord-Brabant en Limburg. Relatief laag is het percentage opvolgers met een middelbare agra-

rische opleiding in Zuid-Holland en Utrecht. In deze beide provincies worden wel de hoogste percentages opvolgers met een lage agrarische opleiding aangetroffen. De afwijkende situatie in Zuid-Holland hangt samen met de aanwezigheid van relatief veel glastuinbouwbedrijven. Het opleidingspatroon op dit type bedrijven wijkt, zoals al is aangegeven, af van dat op de landbouwbedrijven. In Zeeland valt op dat een kwart van de opvolgers voortgezet niet-agrarisch dagonderwijs heeft gevolgd.

Binnen een provincie komen belangrijke verschillen tussen de landbouwgebieden voor. Dit heeft te maken met het bedrijfstype en de bedrijfsomvang. Of de spreiding van de middelbare agrarische scholen hierop ook van invloed is, is moeilijk na te gaan.

3.5 Kenmerken van opvolgers op nevenberoepsbedrijven

Ruim de helft van de opvolgers op nevenberoepsbedrijven werkt op een ander dan het ouderlijk land- of tuinbouwbedrijf (11%) of heeft een andere niet-agrarische baan (40%). De veelal geringe bedrijfsomvang beperkt in sterke mate de inkomensmogelijkheden voor opvolgers op nevenberoepsbedrijven. Des te opmerkelijker is het dat toch nog een aanzienlijk aantal thuis werkzaam is: van de 780 opvolgers ruim 40 procent op bedrijven kleiner dan 70 sbe en bijna 30 procent op bedrijven van 70 tot 150 sbe. Bij deze groep zijn de jongere opvolgers wat sterker vertegenwoordigd.

De nevenberoepsbedrijven tellen 1995 mannelijke (94%) en 121 vrouwelijke (6%) opvolgers. Op hoofdberoepsbedrijven zijn deze cijfers respectievelijk 97% en 3%. De verdeling van vrouwelijke opvolgers op nevenberoepsbedrijven naar kenmerken als leeftijd, gevolgd onderwijs en aard van de werkkring lijkt veel op die op hoofdberoepsbedrijven (zie tabel 3.1). Dit geldt ook wat betreft het bedrijfstype, de bedrijfsomvang en de regio.

3.6 Conclusies

Sinds 1984 is het totale aantal opvolgers op de hoofdberoepsbedrijven met 5% gestegen tot ongeveer 26.250 in 1988. Hoewel het aantal vrouwelijke opvolgers met 45% toenam, maken zij in 1988 nog slechts 3% uit van alle opvolgers. Ondanks een toename van het totale aantal opvolgers is het aantal jongere opvolgers tot 25 jaar sinds 1984 afgenomen. In alle bedrijfsomvangklassen was sprake van een afname. Dit kan wijzen op een geringere animo voor bedrijfsopvolging onder de agrarische jeugd of uitstel van de opvolgingsvraag door het langer volgen van onderwijs.

Tegenover een afname van het aantal opvolgers op melkveebedrijven stond een toename bij alle andere bedrijfstypen. Vooral op de overige veehouderijbedrijven nam het aantal opvolgers relatief sterk toe. Dit hangt samen met de overgang van melkveebe-

drijven naar overige veehouderijbedrijven onder invloed van de invoering van de superheffing in 1984.

Van de bedrijfshoofden van 65 jaar of ouder had ruim de helft een opvolger die de dertig al was gepasseerd. Uitstel van bedrijfsovername c.q.-overdracht kan verband houden met de toename van het aantal vader-zoonmaatschappen. Ook kunnen problemen rond de bedrijfsomvang en/of de financiering van de bedrijfsovername de oorzaak van het uitstel zijn.

Het percentage werkenden onder de opvolgers is toegenomen van 84% in 1984 tot 88% in 1988. Tachtig procent van de werkende opvolgers werkt in het laatstgenoemde jaar op het ouderlijk bedrijf. Dit percentage is hoger naarmate de bedrijven groter in omvang zijn. Op tuinbouwbedrijven en op melkveebedrijven werkte de opvolger naar verhouding vaker thuis mee dan op bedrijven van een ander type. Bij het al dan niet thuis meewerken zal de omvang van het bedrijf ook een rol spelen. Dit verklaart waarom op overige veehouderij- en akkerbouwbedrijven, waaronder relatief veel kleinere bedrijven voorkomen, de opvolger vaker op een ander agrarisch bedrijf of buiten de landbouw werkt.

Het aantal opvolgers met een middelbare of hogere agrarische opleiding is sinds 1984 met ruim een vijfde deel toegenomen. Deze stijging ging voor een deel ten koste van het aantal opvolgers met een lagere agrarische opleiding. Het percentage opvolgers met een middelbare of hogere agrarische opleiding steeg dan ook van 53% in 1984 tot 61% in 1988. Het percentage is hoger naarmate de bedrijven groter zijn. Het is het hoogst op de akkerbouw- en het laagst op de glastuinbouwbedrijven. Op de laatste groep bedrijven wordt, vaker dan op de landbouwbedrijven, lager agrarisch onderwijs gevolgd. Dit wordt dan na deze opleiding aangevuld met cursorisch onderwijs. Overigens is ook op de glastuinbouwbedrijven de laatste vier jaar het percentage opvolgers met een middelbare agrarische opleiding flink gestegen. Regionaal komen vrij grote verschillen voor in het onderwijsniveau van de opvolgers. Deze hangen mede samen met verschillen in bedrijfsomvang en bedrijfstype.

De opvolgers op nevenberoepsbedrijven werken veel vaker op een ander agrarisch of niet-agrarisch bedrijf dan de opvolgers op hoofdberoepsbedrijven. Dit heeft vooral te maken met de veelal te kleine bedrijfsomvang van het ouderlijk bedrijf om voldoende inkomen op te leveren voor het bedrijfshoofd én de opvolger.

4. SLOTBESCHOUWING

Het opvolgingspercentage op de hoofdberoepsbedrijven in de land- en tuinbouw is in ons land tussen 1984 en 1988 toegenomen. Dit betekent dat van de bedrijfshoofden van 50 jaar en ouder er in 1988 naar verhouding meer een opvolger hebben dan in 1984. Dit behoeft echter nog niet te wijzen op een toegenomen belangstelling voor bedrijfsovername. Er kan namelijk sprake zijn van een stagnatie in het aantal bedrijfsoverdrachten. De ontwikkeling van het aantal opvolgers en het aantal bedrijfshoofden met een opvolger naar leeftijdsklasse wijst in deze richting. Bij beide groepen is immers sprake van veroudering.

In het Landbouw-Economisch Bericht (LEB) van 1990 (Van Bruchem et al., 1990:52) wordt een overzicht gegeven van het aantal bedrijfsovernames gedurende de jaren 1983/84 tot en met 1987/88, zowel absoluut als in relatie tot het aantal hoofdberoepsbedrijven. Volgens dit overzicht vertoont het aantal bedrijfsovernames vanaf 1985/86 een dalende lijn. Tegenover deze daling stond een stijging van het aantal bedrijven met een potentiële opvolger van 24.900 in 1984 tot ongeveer 26.300 in 1988. Dit wijst meer op een vertraging in de bedrijfsovername dan op een "echte" vermindering van het aantal overnemingen.

De vertraging in de bedrijfsovername kan een gevolg zijn van een relatieve verschuiving van directe naar gefaseerde bedrijfsovername. Het tijdstip van overname ligt bij "gefaseerd" gemiddeld genomen later dan bij "direct", zo blijkt uit recent onderzoek (Blom en Hillebrand, 1992). Bij gefaseerde bedrijfsovername kan het gaan om de overname van een deel van het bedrijf. In plaats van het oorspronkelijke bedrijf ontstaan dan (tijdelijk) twee zelfstandige bedrijven. Er is ook sprake van een gefaseerde bedrijfsovername wanneer het gaat om geleidelijke exploitatie van het bedrijf door ouders en opvolger(s) in de vorm van een maatschap of firma. Het aandeel van de gefaseerde bedrijfsovernames in het totaal is in de periode 1983/84-1987/88 toegenomen van 45% naar 51% (Van den Hoek en Spierings, 1992:26).

In dit rapport is de opvolgingssituatie van twee peildata (mei 1984 en mei 1988) met elkaar vergeleken. Dit heeft als nadeel dat geen inzicht wordt verkregen in de in- en uitstroom van opvolgers in de tussenliggende periode. Zo blijken van de 26.269 aanwezige opvolgers op hoofdberoepsbedrijven in 1988 er 60% ook al in 1984 aanwezig te zijn geweest. De overige 40% is dus instroom. Daarnaast blijkt dat van de in 1984 aanwezige opvolgers er in 1988 één op de negen is verdwenen: de zogenaamde uitstroom. In de voorliggende perioden was de uitstroom hoger: 18% in de periode 1976-1980 en 16% in 1980-1984. Deze ontwikkeling wijst er tevens op, dat opvolgers gemiddeld genomen langer op het bedrijf aanwezig zijn, voordat de uiteindelijke bedrijfsovername plaatsvindt.

Spierings en Wolsink (1984) hebben aangetoond dat de aanwezigheid van een opvolger op een bepaalde peildatum niet zonder meer inhield dat het bedrijf altijd daadwerkelijk werd overgenomen. Op een aantal hoofdberoepsbedrijven was de opvolger namelijk na verloop van tijd verdwenen. Dit kan verschillende oorzaken hebben: ziekte, ongeval, een slechte financiële positie van het bedrijf of persoonlijke conflicten. Soms was zelfs het bedrijf opgeheven. De oorzaak hiervan kan zijn dat door de produktiebeperkende maatregelen de bedrijfsomvang onvoldoende kan worden uitgebreid om op de langere termijn als hoofdberoepsbedrijf toekomstperspectief te kunnen bieden. Het is echter mogelijk dat in dergelijke situaties in een aantal gevallen het bedrijf toch nog wordt overgenomen om als nevenberoepsbedrijf te worden voortgezet. Het kwam ook voor dat op bedrijven, waar oorspronkelijk geen opvolger was, zich toch nog een opvolger aandiende. Dit kan een opvolger zijn die destijds nog geen zestien jaar was of op oudere leeftijd alsnog voor het beroep van boer of tuinder heeft gekozen. In sommige gevallen kan dit een noodgedwongen keuze zijn omdat er ter plaatse onvoldoende niet-agrarische werkgelegenheid is.

Zoals in hoofdstuk 1 is aangegeven, kunnen gegevens over de opvolgingssituatie worden gebruikt voor prognoses met betrekking tot de toekomstige ontwikkeling van het aantal land- en tuinbouwbedrijven. De opvolgingsgegevens moeten hierbij echter wel met enige voorzichtigheid worden gehanteerd. Dit blijkt wel uit de hier al aangegeven beperkingen van deze cijfers.

In het Landbouw-Economisch Bericht 1991 (Van Bruchem et al., 1991:61) is met behulp van opvolgingsgegevens van 1988 een prognose gemaakt. Deze prognose hield een schatting in van het aantal hoofdberoepsbedrijven in het jaar 2000. Bij deze schatting is als uitgangspunt gehanteerd, dat bedrijfshoofden van 55 jaar en ouder zonder opvolger hun bedrijf vóór het jaar 2000 zouden beëindigen. De grens van 55 jaar is gebruikt omdat het opvolgingspercentage voor bedrijfshoofden tussen 50 en 55 jaar vrij laag is, omdat dan vaak nog niet zeker is of er al dan niet een opvolger aanwezig is. Deze schattingsmethode bleek bij een ex post prognose voor de periode 1976-1988 goede resultaten op te leveren.

LITERATUUR

Blom, U.Ph. en J.H.A. Hillebrand
Jonge vrouwen op agrarische gezinsbedrijven
Den Haag, LEI, 1992

Bruchem, C. van et al.
Landbouw-Economisch Bericht 1990
Den Haag, LEI, 1990

Bruchem, C. van et al.
Landbouw-Economisch Bericht 1991
Den Haag, LEI, 1991

Hoek, J.M. van den en C.J.M. Spierings
Van samenwerking naar bedrijfsoverdracht; cijfers en ervaringen
Den Haag, LEI, 1992

Spierings, C.J.M. en G.H. Wolsink
Ontwikkelingen in de opvolgingssituatie op land- en tuinbouw-
bedrijven
Den Haag, LEI, 1984

Spierings, C.J.M. en G.H. Wolsink
De opvolgers en hun bedrijven
Den Haag, LEI, 1986

BIJLAGEN

Bedrijfstype/ bedrijfsonvang	Bedrijven		Bedrijven met een be- drijfshoofd ouder dan 50 jaar		Bedrijfs hoofden van 50 jaar of ouder met een opvolger				
	aantal 1988	veran- dering abs.	1984-88 in %	aantal verand. 1988	1984-88 in %	Aantal verand. 1988	1984-88 in %		
				abs.		abs.			
Melkveehouderij	41260	-8770	-18	23738	-3911	-14	13162	-295	-2
Intensieve veehouderij	11294	+243	+2	4574	+183	+4	2037	+435	+27
Overige veehouderij	11162	+2476	+29	7690	+2094	+37	2346	+702	+43
Arkerbouw	13362	-486	-4	7926	-144	-2	3319	+119	+4
Glastuinbouw	10094	-182	-2	4181	+348	+9	1974	+154	+8
Overige tuinbouw	12224	-250	-2	5569	-118	-2	2260	+181	+9
Gecombineerde bedrijven	4544	-540	-11	2876	-272	-9	1171	+52	+5
Alle bedrijven	103940	-7509	-7	56554	-1820	-3	26269	+1348	+5
110-70 sbe	19180	-1793	-9	14578	-1107	-7	2159	-148	-6
70-110 sbe	12790	-2549	-17	8065	-1476	-15	2237	-202	-8
110-150 sbe	13819	-1291	-9	7443	-457	-6	3377	+207	+7
150-190 sbe	14101	-474	-3	6882	+378	+6	4098	+605	+17
190-250 sbe	17363	-635	-4	8031	+412	+5	5620	+581	+12
250-350 sbe	14308	-1553	-10	6522	-82	-1	4925	-65	-1
>350 sbe	12379	+786	+7	5033	+512	+11	3853	+370	+11

Bijlage 2 Opvolgingssituatie naar bedrijfstype en bedrijfsomvang in 1984 en 1988

Bedrijfstype	Bedrijfs- omvang in sbe	Hoofdberoepsbedrijven met bedrijfshoofden ouder dan 50 jaar						Opvolgings- percentage			
		totaal		met opvolger							
		aantal	kol.perc.	aantal	kol.perc.	1984	1988	1984	1988		
Melkvee- bedrijven											
10 - 70		5173	19	14	698	450	5	3	13	14	
70 - 110		4900	18	15	1226	1028	9	8	25	29	
110 - 150		4252	3093	15	16	1836	1916	14	15	43	49
150 - 190		3566	3792	13	16	2029	2466	15	19	57	65
190 - 250		4380	4560	16	19	3172	3427	24	26	72	75
250 - e.m.		5378	4687	19	20	4495	3875	33	29	84	83
Totaal		27649	23738	100	100	13456	13162	100	100	49	55
Intensieve veehouderij bedrijven											
10 - 70		1267	108	29	24	195	179	12	9	15	16
70 - 110		832	79	19	17	184	205	11	10	22	26
110 - 150		682	70	16	15	231	286	14	14	34	41
150 - 190		514	60	12	13	244	334	15	16	47	55
190 - 250		528	65	12	14	324	446	20	22	61	69
250 - e.m.		568	730	13	16	423	587	26	29	74	80
Totaal		4391	4574	100	100	1601	2037	100	100	36	45
Overige veehouderij bedrijven											
10 - 70		3153	4580	56	60	417	547	25	23	13	12
70 - 110		705	898	13	12	171	247	10	11	24	28
110 - 150		493	531	9	7	181	253	11	11	37	48
150 - 190		403	521	7	7	220	334	13	14	55	64
190 - 250		391	526	7	7	227	425	17	18	71	81
250 - e.m.		451	634	8	8	378	540	23	23	84	85
Totaal		5596	769	100	100	1644	2346	100	100	29	31

Bedrijfstype	Bedrijfs- omvang in sbe	Hoofdberoepsbedrijven met bedrijfshoofden ouder dan 50 jaar						Opvolgings- percentage	
		totaal		met opvolger				1984	1988
		aantal	kol.perc.	aantal	kol.perc.	1984	1988	1984	1988
		1984	1988	1984	1988	1984	1988		
Akkerbouw- bedrijven	10 - 70	2640	2708	33	34	457	515	14	16
	70 - 110	1203	1160	15	15	337	373	11	11
	110 - 150	986	961	12	12	371	437	12	13
	150 - 190	860	828	11	10	453	429	14	13
	190 - 250	981	925	12	12	579	587	18	18
	250 - e.m.	1400	1344	17	17	992	978	31	30
Totaal		8070	7926	100	100	3189	3319	100	100
Glastuinbouw- bedrijven	10 - 70	455	394	12	9	70	59	4	3
	70 - 110	342	346	9	8	67	59	4	3
	110 - 150	369	350	10	8	103	86	6	4
	150 - 190	327	294	9	7	117	95	6	5
	190 - 250	456	471	12	11	198	194	11	10
	250 - e.m.	1884	2326	49	56	1270	1481	70	75
Totaal		3833	4181	100	100	1825	1974	100	100
Overige tuin- bouwbedrijven	10 - 70	1738	1436	31	26	258	217	12	10
	70 - 110	1026	864	18	16	285	214	13	10
	110 - 150	754	702	13	13	279	247	13	11
	150 - 190	528	569	9	10	247	282	12	13
	190 - 250	579	625	10	11	318	347	15	15
	250 - e.m.	1062	1373	19	25	721	953	35	42
Totaal		5687	5569	100	100	2088	2260	100	100

Bijlage 2 (2e vervolg)

Bedrijfstype	Bedrijfs- omvang in sbe	Hoofdberoepsbedrijven met bedrijfshoofden ouder dan 50 jaar						Opvolgings- percentage	
		totaal			met opvolger			1984	1988
		aantal	kol.perc.		aantal	kol.perc.			
		1984	1988	1984	1988	1984	1988		
Gecombineerde bedrijven	10 - 70	1259	1142	40	180	192	16	16	17
	70 - 110	533	423	17	152	111	14	10	29
	110 - 150	364	300	12	135	152	12	13	37
	150 - 190	306	276	10	167	158	15	14	55
	190 - 250	304	274	10	197	194	18	17	65
	250 - e.m.	382	461	12	287	364	26	31	75
Totaal		3148	2876	100	1118	1171	100	100	41
Alle bedrijven	10 - 70	15685	14578	27	2275	2159	9	8	15
	70 - 110	9541	8065	16	2402	2237	10	9	25
	110 - 150	7900	7443	14	3136	3377	13	13	40
	150 - 190	6504	6882	11	3477	4098	14	16	53
	190 - 250	7619	8031	13	5065	5620	20	21	66
	250 - e.m.	11125	11555	19	8566	8778	34	33	77
Totaal		58374	56554	100	24921	25269	100	100	46

Bron: CBS-bewerking LEI.

Gebied	Aantal bedrijfs- hoofden van 50 jaar en ouder	Aantal opvolgers en opvolgingspercentage		Percentage opvolgers in 1988							
		1984		1988		16-20 jaar		20-25 jaar		25 jaar en ouder	
		aantal	%	aantal	%	jaar	jaar	jaar	en ouder		
Rumsterland	111	111	59	53	62	56	8	26	66	66	
Hogeland	499	501	244	49	218	44	6	25	68	68	
Centrale bouwstreek	145	118	76	52	62	53	7	36	58	58	
Oost Fivelgo	114	105	49	43	48	46	10	21	69	69	
Nieuw-Oldambt	105	113	57	54	56	50	11	32	57	57	
Oud-Oldambt	214	196	115	54	102	52	8	14	78	78	
Centrale Weidestreek	202	190	72	36	75	39	4	21	75	75	
Zuidelijke Westerkwartier	469	392	165	35	124	32	7	28	65	65	
Goerecht	55	36	23	42	21	38	24	14	62	62	
Westervolde	369	365	163	44	150	41	8	27	65	65	
Woldstreek	191	189	86	45	82	43	7	27	66	66	
Veenkoloniën	242	239	98	40	109	46	7	25	68	68	
Totaal Groningen	2716	2575	1207	44	1109	43	8	25	67	67	
Weide- en bouwstreek	945	995	453	48	448	45	7	23	70	70	
Kleiveidestreek	642	673	336	52	348	52	7	32	61	61	
Veenweidestreek	826	783	465	56	444	57	10	29	61	61	
Eilanden	45	55	20	44	23	42	17	35	48	48	
De Wouden	1504	1385	681	45	687	50	9	28	63	63	
Totaal Friesland	3962	3891	1955	49	1950	50	9	28	63	63	

Bijlage 3 (1e vervolg)

Gebied	Aantal bedrijfs- hoofden van 50 jaar en ouder		Aantal opvolgers en opvolgingspercentage		Percentage opvolgers in 1988			
	1984		1988		16-20 20-25 25 jaar en ouder			
	aantal	%	aantal	%	jaar	jaar	en	ouder
Weidegebied van het Noorderveld	199		172		48	24	45	26
Centraal Zandgebied	1432		1293		487	34	474	37
Dieverderingspel	710		731		209	29	203	28
Hoogetveen	105		123		34	32	25	20
Zuidwestelijk weidegebied	270		302		87	32	92	30
Hondsrug	460		409		135	29	122	30
Veenkoloniën	490		453		206	42	175	39
Smilde	97		80		24	25	31	39
Totaal Drenthe	3763		3563		1230	33	1167	33
Olst en Wijhe	330		289		132	40	124	43
Westelijk Weidegebied	782		759		349	45	374	49
Oostelijk Weidegebied	1152		1124		285	25	364	32
Giethoorn en Steenwijkerwold	193		188		79	41	88	47
Zand- en veengebied	716		632		317	44	310	49
Salland en Twente	4584		4457		2275	50	2533	57
Totaal Overijssel	7757		7449		3437	44	3793	51
							9	28
							61	63

Gebied	Aantal bedrijfs- hoofden van 50 jaar en ouder	Aantal opvolgers en opvolgingspercentage	Percentage opvolgers in 1988						
			1984		1988		16-20 jaar	20-25 jaar	25 jaar en ouder
			aantal	%	aantal	%			
Westelijke IJsselstreek	460	437	187	41	199	46	10	26	64
Oostelijke IJsselstreek	238	236	101	42	107	45	10	36	53
Lijmers	425	432	197	46	225	52	12	36	52
Oostelijke Betuwe	234	232	79	34	96	41	8	42	50
Midden Betuwe	1004	754	460	46	361	48	13	37	55
Westelijke Betuwe	234	426	139	59	221	52	14	26	60
Bommelerwaard	396	362	195	49	168	46	17	36	48
Land van Maas en Waal	533	485	195	37	199	41	12	38	50
Noorderlijke Veluwe	336	304	105	31	104	34	14	35	52
Westelijke Veluwe	1630	1563	556	34	601	38	16	28	56
Oostelijke Veluwe	701	598	215	31	217	36	10	29	61
Veluwezoom	112	83	59	53	45	54	11	24	64
Noorderlijke Achterhoek	2010	1874	957	48	957	51	7	27	66
Zuidelijke Achterhoek	1070	1019	458	43	447	44	6	31	63
Oude IJsselgebied	257	251	110	43	122	49	9	30	61
Rijk van Nijmegen	171	173	69	40	71	41	10	47	44
Totaal van Gelderland	9811	9229	4082	42	4140	45	11	30	59
Kromme Rijnstreek	249	252	113	45	126	50	14	36	51
De Ronde Venen	168	155	68	41	61	39	10	38	53
Veenweidegebied	425	380	197	46	188	49	14	30	56
Gebied IJssel en Oude Rijn	248	231	97	39	108	47	9	40	51
Lopikervwaard	301	284	140	47	143	50	8	39	52
Eemland	90	78	52	58	43	55	9	37	54
Zandgebied	390	393	181	46	184	47	16	39	45
Heuvelrug	169	185	83	49	91	49	20	33	47
Totaal Utrecht	2038	1958	931	46	944	48	13	36	51

Bijlage 3 (3e vervolg)

Gebied	Aantal bedrijfs- hoofden van 50 jaar en ouder		Aantal opvolgers en opvolgingspercentage		Percentage opvolgers in 1988			
	1984		1988		16-20 20-25 25 jaar en ouder			
	aantal	%	aantal	%	jaar	jaar	en	ouder
Amsteldieppolders	224	198	123	55	104	53	6	33
Wieringermeerpolder	187	199	108	58	113	57	12	27
Haarlemmermeer- en IJ-polders	389	363	151	39	158	44	10	23
Aalsmeer	170	172	58	34	62	36	3	24
Amstelland	134	156	54	40	66	42	8	32
Land van Zijpe	274	267	132	48	124	46	11	24
Noordelijk West-Friesland	314	424	127	40	174	41	11	30
Waterland	437	405	161	37	169	42	10	31
Droogmakerijen	342	309	141	41	142	46	13	25
't Gein	180	190	57	32	75	39	12	20
Texel en Wieringen	206	189	77	37	68	36	12	27
Gooiland	57	57	16	28	26	46	19	23
Noord-Kennemerland	302	254	112	37	112	44	9	31
Zuid-Kennemerland	64	47	27	42	14	30	7	21
Geestmerambacht	89	83	38	43	34	41	0	18
Randgebied van Geestmerambacht	278	252	117	42	104	41	10	21
Zuidelijk West-Friesland	187	165	81	43	68	41	9	28
Bangert	258	250	98	38	101	40	10	20
Oostelijk West-Friesland	500	334	202	40	155	46	10	23
Totaal Noord-holland	4592	4314	1880	41	1869	43	10	26
								64

Gebied	Aantal bedrijfs- hoofden van 50 jaar en ouder	Aantal opvolgers en opvolgingspercentage		Percentage opvolgers in 1988					
		1984		1988					
		aantal	%	aantal	%	16-20 jaar	20-25 jaar	25 jaar en ouder	
Droogmakerijen	317	357	129	41	159	45	13	31	57
Rozenburg, Oost-Voorne en Putten	165	132	64	9	67	51	10	27	63
Voorne Duinstreek	237	197	75	32	79	40	1	25	73
IJsselmonde	255	237	112	44	122	51	11	27	62
Hoeksche- en Dordsche Waard	460	398	211	46	216	54	9	27	63
Goeree en Overflakke	390	350	134	34	153	44	9	21	71
De Venen	374	381	170	45	184	48	11	32	57
Rijnland	388	400	153	39	175	44	9	33	59
Boskoop	176	183	60	34	62	34	8	40	52
Land van Gouda en Woerden	279	249	99	35	110	44	15	37	48
Delf- en Schieland	904	922	405	45	410	44	11	33	56
Krimpenerwaard	390	379	139	36	153	40	9	28	63
Alblasserwaard	399	356	180	45	202	57	13	29	57
Vijfherenlanden	287	273	124	43	144	53	15	23	63
Bollenstreek	518	560	211	41	247	44	10	26	64
Westland	1097	1179	654	60	658	56	7	32	61
Totaal Zuid-Holland	6636	6553	2920	44	3141	48	10	30	60
Schouwen en Duiveland	297	276	125	42	127	46	7	29	64
Sint Philipsland	14	17	7	50	9	53	11	44	44
Tholen	245	203	107	44	90	44	9	36	56
Noord-Beveland	86	90	40	47	47	52	11	23	66
Walcheren	389	444	160	41	217	49	12	31	57
Zuid-Beveland	614	624	264	43	324	52	12	24	64
West-Zeeuws Vlaanderen	443	449	164	37	198	44	8	27	66
Oost-Zeeuws Vlaanderen	603	644	227	38	263	41	12	27	61
Totaal Zeeland	2691	2747	1094	41	1275	46	10	28	62

Bijlage 3 (5e vervolg)

Gebied	Aantal bedrijfs- hoofden van 50 jaar en ouder	Aantal opvolgers en opvolgingspercentage		Percentage opvolgers in 1988			
				1988			
		1984	1988	1984	1988	16-20 jaar	20-25 jaar
		aantal	%	aantal	%	en ouder	
Noordwesthoek	517	488		256	50	249	51
Westelijke Langstraat	192	195		86	45	96	49
Biesbosch	112	115		51	46	61	53
Oostelijke Langstraat	175	174		69	39	80	46
Land van Altena	161	157		82	51	78	50
Maaskant	235	228		106	45	121	53
Land van Bergen op Zoom	112	95		45	40	35	37
Noordwestelijke zandgronden	700	707		298	43	324	46
Land van Breda	773	755		259	31	283	37
Westelijke Kempen	682	748		321	47	429	57
Meijerij	2195	2286		900	41	1090	48
Oostelijke Kempen	973	973		459	47	531	55
Noordelijk Peelgebied	1093	1179		503	46	638	54
Zuidelijk Peelgebied	705	753		323	48	371	49
Land van Cuijk	222	218		92	41	113	52
Totaal Noord-Brabant	8847	9071		3850	44	4499	50
Zuid-Limburg	1215	980		433	36	426	43
Westelijk Noord-Limburg	1653	1663		595	36	682	41
Noordelijke Maasvallei	1293	1308		474	37	509	39
Land van Montfoort	281	287		116	41	122	43
Totaal Limburg	4442	4238		1618	36	1739	41
						11	38
						50	51

Bijlage 3 (6e vervolg)

Gebied	Aantal bedrijfs- hoofden van 50 jaar en ouder		Aantal opvolgers en opvolgingspercentage		Percentage opvolgers in 1988			
					1988			
	1984	1988	1984	1988	16-20 jaar	20-25 jaar	25 jaar en ouder	
	aantal	%	aantal	%	aantal	%		
Noordoostelijke polder	608	431	381	63	270	63	5	23
Zuidelijke IJsselmeerpolders	511	101	336	66	80	79	4	31
Oostelijk Flevoland	-	434	-	-	293	68	8	31
Totaal Flevoland	1119	966	717	64	643	67	6	28
Totaal Nederland	58374	56554	24921	43	26269	46	10	31
								59

Bron: CBS-bewerking LEI.

Bijlage 4 Opvolgingspercentage naar leeftijd bedrijfshoofd, bedrijfsomvang en bedrijfstype per gebied in 1988

Gebied	Opvolgingspercentage															
	leeftijd				bedrijfsomvang								bedrijfstype			
to- taal	50- jr.	55- jr.	60- jr.	65- jr.	70 e.o.	10- sbe	70- sbe	70- sbe	110- sbe	150- sbe	190- sbe	250 e.m.	vee- hou- derij	ak- ker- bouw	tuin- bouw	ge- mengd
Humterland	56	42	53	91	46	75	-	-	33	50	67	73	63	31	-	100
Hogeland	44	31	41	54	48	53	11	16	39	33	51	65	41	47	22	62
Centrale Bouwstreek	53	47	46	50	62	78	19	40	63	39	56	70	52	44	33	78
Oost-Fivelgo	46	43	26	50	58	60	23	40	47	58	60	61	49	45	-	40
Nieuw Oldambt	50	58	46	41	47	57	24	13	31	64	74	68	56	48	100	-
Oud Oldambt	52	31	58	65	55	58	26	26	50	38	61	82	60	53	38	50
Centrale Weidestreek	39	29	43	49	38	50	5	24	23	32	50	84	40	38	-	-
Zuidelijk Westerkwartier	32	25	29	44	37	22	4	12	29	54	72	76	32	-	14	-
Goorecht	38	21	25	39	55	67	16	17	44	44	75	67	40	-	17	-
Westerwolde	41	32	38	49	55	47	24	34	42	50	69	69	45	38	67	57
Woldstreek	43	28	37	66	43	50	26	30	50	44	58	78	53	39	100	31
Veenkoloniën	46	44	52	36	53	42	25	27	43	62	63	74	51	49	11	13
Totaal Groningen	43	34	41	52	48	51	17	24	40	46	61	72	43	45	25	50
Weide- en bouwstreek	45	40	50	50	42	31	11	25	38	53	66	80	46	45	37	45
Kleinweidestreek	52	51	52	57	57	29	7	19	42	49	70	80	53	34	24	100
Veenweidestreek	57	46	61	64	73	39	9	18	37	62	64	82	57	-	33	-
Eilanden	42	59	31	30	25	50	10	33	38	60	71	100	42	-	-	-
De Wouden	50	41	54	58	55	38	9	18	40	49	67	83	50	60	31	71
Totaal Friesland	50	44	54	56	54	34	10	20	39	53	67	81	51	45	33	47

Bijlage 4 (te vervolg)

Gebied	Opvolgingspercentage														
	leeftijd					bedrijfsomvang					bedrijfstype				
	to- taal	50- jr.	55- jr.	60- jr.	65- jr.	70 e.o.	10- sbe	10- sbe	10- sbe	10- sbe	10- sbe	10- sbe	10- sbe	10- sbe	10- sbe
Weidegebied van het															
Noorderveld	26	14	31	27	38	29	7	14	26	40	50	79	27	50	14
Centraal Zandgebied	37	36	41	37	31	31	5	14	28	45	57	82	41	26	33
Dieverderdingspil	28	32	33	30	22	12	3	13	26	42	66	78	28	23	25
Hoogeveen	20	11	27	29	19	8	4	36	36	56	50	38	20	-	75
Zuidwestelijk Weidegebied	30	33	37	37	19	16	4	23	19	58	80	72	31	17	-
Hondersrug	30	32	32	32	25	22	7	19	20	35	73	82	31	29	100
Veenkoloniën	39	35	41	40	50	21	7	21	31	48	60	64	39	38	32
Smilde	39	23	45	45	29	100	14	27	38	67	45	47	58	30	50
Totaal Drenthe	33	32	37	35	29	21	5	17	27	45	62	76	33	31	32
Olst en Wijhe	43	27	33	54	58	79	12	25	41	66	70	83	45	-	22
Westelijk Weidegebied	49	48	48	57	44	43	13	28	47	59	69	79	50	17	36
Oostelijk Weidegebied	32	33	31	36	32	29	9	18	40	58	76	81	33	22	13
Giethoorn en Steen- wijkerwold	47	44	63	50	30	27	10	41	24	81	72	85	49	42	-
Zand- en veengebied	49	36	48	50	73	57	12	23	55	59	79	85	51	41	20
Salland en Twente	57	44	56	56	65	69	21	39	63	76	84	89	59	28	51
Totaal Overijssel	51	42	49	53	58	60	17	32	55	70	80	86	52	32	37

Bijlage 4 (2e vervolg)

Gebied	Opvolgingspercentage															
	to- taal		leeftijd			bedrijfsomvang						bedrijfstype				
			50- jr.	55- jr.	60- jr.	65- jr.	70 e.o.	10- sbe	70- sbe	110- sbe	150- sbe	190- sbe	250 e.m.	vee- hou- derij	ak- ker- bouw	tuin- bouw
Westelijke IJsselstreek	46	44	49	48	42	38	15	30	46	69	72	82	46	46	43	32
Oostelijke IJsselstreek	45	37	52	45	48	46	13	19	63	69	66	62	47	29	100	25
Lijmers	52	45	50	50	64	80	10	34	52	68	82	86	56	44	43	29
Oostelijke Betuwe	41	38	45	35	50	42	14	18	40	61	55	71	42	57	42	18
Midden Betuwe	48	45	44	49	57	58	23	33	42	62	72	79	52	50	41	50
Westelijke Betuwe	52	45	48	56	58	65	14	32	48	60	75	83	53	64	50	42
Bommelerwaard	46	43	45	53	48	36	14	31	38	62	68	85	47	-	48	30
Land van Maas en Waal	41	37	42	40	47	39	11	30	44	66	65	81	42	46	41	27
Noordelijke Veluwe	34	31	31	33	47	54	13	30	45	75	80	79	33	-	67	67
Zuidelijke Veluwe	38	30	41	38	47	52	19	34	43	51	68	72	39	27	43	31
Oostelijke Veluwe	36	29	31	42	39	66	15	29	49	66	71	86	37	29	39	6
Veluwezoom	54	44	52	46	70	100	27	22	53	55	58	86	54	50	57	-
Noordelijke Achterhoek	51	44	54	53	57	49	14	29	52	70	82	84	54	22	33	16
Zuidelijke Achterhoek	44	35	42	45	58	64	12	32	52	66	69	83	47	11	57	32
Oude IJsselgebied	49	33	52	51	58	94	10	35	49	61	81	73	52	-	67	18
Rijk van Nijmegen	47	23	49	58	41	-	19	9	41	64	77	73	46	33	24	45
Totaal Gelderland	44	38	45	46	52	54	16	31	47	64	74	80	46	29	44	29
Kromme Rijnstreek	50	46	54	43	59	64	10	29	41	56	62	81	53	33	45	33
De Ronde Venen	39	22	46	41	52	50	-	19	38	59	61	50	44	50	21	100
Veenweidegebied	49	35	51	56	57	53	6	26	57	68	70	77	52	100	12	100
Gebied van IJssel en Oude Rijn	47	44	46	49	52	44	6	28	41	61	70	71	51	-	40	100
Lopikerwaard	50	49	51	50	55	47	15	10	51	74	76	90	51	-	42	40
Eemland	55	48	60	58	56	55	21	57	73	75	73	83	56	-	-	-
Zandgebied	47	40	48	53	39	81	16	27	58	63	72	73	48	50	18	50
Heuvelrug	49	47	53	46	52	56	18	26	40	75	88	86	49	50	45	80
Totaal Utrecht	48	42	50	50	51	57	13	25	47	66	70	77	50	46	35	54

Bijlage 4 (3e vervolg)

Gebied	Opvolgingspercentage															
	leeftijd					bedrijfsomvang					bedrijfstype					
to- taal	50- jr.	55- jr.	60- jr.	65- jr.	70 e.o.	10- sbe	20- sbe	30- sbe	40- sbe	50- sbe	60- sbe	70- sbe	80- sbe	90- sbe	100- sbe	ge- mengd
Amsteldiepolders	53	49	44	61	67	60	14	28	23	58	65	72	51	44	56	100
Wieringermeerpolders	57	43	74	51	88	50	13	53	43	57	56	71	71	57	52	56
Haarlemmermeer- en Ijlander	44	29	38	54	53	51	26	31	51	48	65	65	41	48	38	63
Aalsmeer	36	22	42	51	30	38	18	6	33	32	32	59	-	80	36	-
Amstelland	42	35	40	49	60	35	26	29	43	63	40	55	38	54	44	-
Land van Zijpe	46	38	46	56	48	44	18	33	33	53	62	68	42	50	52	40
Noordelijk West-Friesland	41	38	37	45	53	38	8	28	51	63	66	67	45	22	38	20
Waterland	42	39	32	47	53	50	14	27	40	56	66	79	42	44	39	-
Droogmakerijen	46	41	50	43	47	55	12	27	47	67	74	77	46	48	43	50
't Geln	39	29	50	42	40	35	16	43	53	54	68	65	41	-	26	50
Texel en Wieringen	36	35	44	39	36	16	10	11	32	33	45	71	32	48	28	56
Gooiland	46	67	50	56	36	23	23	55	75	80	100	75	49	-	40	-
Noord-Kennemerland	44	38	49	43	46	46	12	23	63	54	90	76	45	50	43	50
Zuid-Kennemerland	30	25	31	54	-	13	10	18	60	33	25	60	32	100	25	-
Geestmerambacht	41	20	57	27	50	100	23	27	60	78	80	46	42	-	39	60
Randgebied van Geestmerambacht	41	27	40	53	60	71	10	19	35	63	67	62	44	43	39	43
Zuidelijk West-Friesland	41	43	35	41	53	60	-	14	50	55	53	66	45	-	39	-
Bangert	40	28	43	44	57	55	10	23	38	52	78	80	50	-	35	67
Oostelijk West-Friesland	46	37	40	61	59	65	15	14	44	58	63	69	46	50	46	60
Totaal Noord-Holland	43	36	43	49	51	45	15	26	44	55	64	69	43	50	41	47

Bijlage 4 (4e vervolg)

Gebied	Opvolgingspercentage															
	to- taal				leeftijd								bedrijfsomvang			
	50- jr.	55- jr.	60- jr.	65- jr.	70 e.o. jr.	10- sbe	10- sbe	10- sbe	10- sbe	10- sbe	10- sbe	10- sbe	10- sbe	10- sbe	10- sbe	10- sbe
	45	46	50	40	48	28	16	25	23	47	47	63	39	41	47	46
Droogmakerijen	51	44	48	48	52	73	21	32	48	64	79	82	54	58	25	47
Rozenburg Oost-Voorne en Putten	40	47	33	39	38	48	15	20	67	54	65	73	42	29	43	36
Voorne Duinastreek	51	58	37	64	43	58	26	32	54	86	60	79	40	53	52	50
IJsselmonde	54	41	49	70	56	51	21	34	52	65	71	76	49	56	48	65
Hoeksche en Dordsche Waard	44	37	37	45	47	75	20	35	41	56	70	77	50	53	27	41
Goeree en Overflakkee	48	38	55	52	58	45	14	31	29	54	63	76	52	17	47	62
De Venen	44	38	48	40	49	55	13	23	27	55	73	81	51	29	32	33
Rijnland	34	34	33	32	47	25	7	15	38	48	65	60	38	-	34	-
Boskoop	44	42	45	52	34	41	6	29	52	57	74	88	46	-	31	100
Land van Gouda en Woerden	44	39	48	50	42	38	13	24	47	55	39	59	37	50	49	73
Delf- en Schieland	40	37	44	48	37	24	10	19	55	74	83	76	41	-	31	-
Krimpenerwaard	57	49	50	60	74	72	13	31	48	71	76	90	57	-	33	100
Alblasserwaard	53	47	51	49	71	54	13	37	58	74	78	69	57	50	25	80
Vijfherenlanden	44	33	44	55	51	58	22	37	25	39	51	65	39	-	45	100
Bollenstreek	56	49	60	65	58	36	10	19	22	35	35	69	29	29	57	40
Westland	48	43	49	53	51	46	15	27	42	57	60	69	47	50	48	52
Totaal Zuid-Holland	46	38	51	47	51	35	17	38	47	64	59	69	60	44	30	52
Schouwen en Duiveland	53	50	33	100	67	-	25	-	-	100	100	56	50	54	50	-
Sint Philipsland	44	44	45	45	40	46	19	42	67	59	47	75	46	46	43	38
Tholen	52	45	57	70	33	20	24	43	60	64	53	78	14	58	29	-
Noord-Beveland	49	39	55	55	47	45	35	44	63	49	76	76	59	45	32	55
Walcheren	52	45	54	56	55	43	31	46	57	55	73	74	53	57	47	44
Zuid-Beveland	44	49	45	42	42	42	25	39	42	67	71	73	40	45	67	33
West Zeeuws Vlaanderen	41	35	44	48	45	23	20	37	47	55	60	66	36	39	43	61
Oost Zeeuws Vlaanderen	46	42	49	51	47	37	26	41	52	58	65	72	50	46	45	49
Totaal Zeeland	46	42	49	51	47	37	26	41	52	58	65	72	50	46	45	49

Gebied	Opvolgingspercentage																	
	to- taal	leeftijd						bedrijfsomvang						bedrijfstype				
		50- jr.	55- jr.	60- jr.	65- jr.	70 e.o.	70 sbe	70 sbe	110 sbe	110 sbe	150- sbe	190- sbe	250 sbe	250 sbe	vee- hou- derij	ak- ker- bouw	tuin- bouw	ge- mengd
Noordwesthoek	51	41	53	56	56	75	23	30	47	66	67	69	49	55	34	60		
	49	46	47	59	48	-	11	26	44	77	79	73	56	29	50	45		
	53	43	58	48	59	67	21	47	60	58	67	84	52	55	56	46		
	46	44	51	44	42	60	9	35	64	43	73	68	47	33	49	25		
	50	40	53	57	41	65	11	33	60	55	93	67	60	32	25	20		
	53	48	59	56	51	33	19	30	72	60	82	74	57	42	44	23		
	37	38	41	28	27	71	15	10	42	71	60	60	25	47	19	58		
	46	39	47	54	47	30	19	26	47	62	66	71	48	50	42	40		
	37	35	42	39	28	43	14	26	32	43	62	71	39	17	35	46		
	57	55	56	59	64	56	12	22	58	70	81	91	62	6	44	36		
Westelijke Kempen	48	46	53	46	42	44	12	27	42	64	80	83	51	11	47	26		
	55	49	61	58	49	40	14	29	45	66	78	83	62	15	42	46		
	54	51	54	54	64	73	12	26	44	67	78	82	59	19	52	30		
	49	43	54	56	43	54	11	23	43	55	67	79	55	14	42	21		
	52	45	58	42	71	80	19	29	63	41	70	85	59	13	36	43		
	50	45	53	51	48	52	14	27	46	62	75	80	54	34	41	38		
	43	43	43	44	43	53	20	31	45	70	73	86	49	34	46	43		
	41	39	44	44	37	30	13	21	38	50	60	77	49	19	33	37		
	39	37	39	42	38	39	13	25	38	42	63	72	45	21	40	37		
	43	38	46	40	43	60	14	43	44	63	71	86	53	17	53	47		
Land van Montfoort																		
Totaal Limburg	41	39	42	43	39	40	15	26	40	53	65	77	48	26	38	40		

Bijlage 4 (de vervolg)

Gebied	Opvolgingspercentage														
	leeftijd					bedrijfsomvang					bedrijfstype				
	to- taal	50- 54 jr.	55- 59 jr.	60- 64 jr.	65- 69 jr.	70 e.o. jr.	10- 70 sbe	70- 110 sbe	110- 150 sbe	150- 190 sbe	190- 250 e.m. sbe	vee- hou- derij	ak- ker- bouw	tuin- bouw	ge- mengd
Noord-Oostelijke Polder	63	50	65	67	70	67	14	32	55	59	66	75	63	60	59
Oostelijk Flevoland	68	55	69	77	79	63	33	25	46	55	71	73	78	70	46
Zuidelijk Flevoland	79	61	88	100	100	100	-	100	-	100	100	79	85	76	77
Totaal Flevoland	67	54	70	74	74	67	15	33	52	58	70	75	73	67	56
Totaal Nederland	46	41	48	49	50	47	15	28	45	60	70	76	49	42	43
															41